

TIJD & TAAK

LEDENBLAD VAN DE BANNING VERENIGING - VERSCHIJNT VIER KEER PER JAAR - DE BANNING VERENIGING ORGANISEERT ACTIVITEITEN OP HET SNIJVLAKE VAN LEVENSOVERTUIGING, RELIGIE EN SOCIAALDEMOCRATIE

INTERVIEW JEROEN DIJSSELBLOEM

Jeroen Dijsselbloem is afkomstig uit een echte onderwijsfamilie. In een uitdagend boek schetst hij aan de hand van zijn familie verhaal de geschiedenis van het Nederlandse onderwijs. Zijn analyse van dat verleden verbindt hij in zijn boek met de lessen uit het parlementair onderzoek naar veertig jaar onderwijsbeleid, waar hij de leiding over had. Evelien Polter sprak met hem.

» p. 4
Foto: Josha Dijsselbloem

BANNINGLEZING TUUR ELZINGA

Op 21 februari – de geboortedag van Willem Banning – sprak FNV-voorzitter Tuur Elzinga de derde Banninglezing uit. In zijn betoog ging hij in op de noodzaak van een nieuw sociaal contract, waarbij hij onderstreept hoe belangrijk het is dat we daar samen de schouders onder zetten. De verhalen van mensen horen. Want bij die verhalen moeten we beginnen.

» p. 12
Foto: Paul te Stroete

JOKE SWIEBEL BLIKT TERUG

Jarenlang was Joke Swiebel in verschillende rollen betrokken bij de emancipatie van de LHBTI-gemeenschap. Als beleidsadviseur, binnen de Verenigde Naties en in het Europees Parlement. Journalist Camiel Hamans blikt samen met haar terug op vijftig jaar emancipatiegeschiedenis en de soms complexe verhouding tussen politiek, beleid en activisme.

» p. 23
Foto: Wim Ruigrok

MAART 2022 | IN DIT NUMMER:

REDACTIONEEL 2 | VAN DE VOORZITTER 3 | INTERVIEW: JEROEN DIJSSELBLOEM 4 | ESSAY: DEMOCRATIE OP DRIJFZAND 8 | BEELDCOLUMN: EEN NIEUW SOCIAAL CONTRACT? 12 | NAOMI LEEST: LEEF MEER, DENK MINDER 14 | BOEKESSAY: TINBERGEN, EEN ECONOOM DIE VREDE ZOCHT IN ZIJN MODELLEN 15 | NIEUWE SERIE: KUNST, VERBEELDING, POLITIEK 18 | BOEKESSAY: ELS BORST 23 | INTERVIEW: JOKE SWIEBEL 23 | COLUMN: KOFFIETIJD 26 | COLOFON: 27 | HET GEDICHT: SHOLEH REZAZADEH 28

TIJD EN TAAK

Toen *de Volkskrant* een paar jaar geleden in de rubriek 'Blad' een recensie aan een nummer van *Tijd&Taak* wijdde, werd het omschreven als een tijdschrift dat zich 'ouderwets sterk maakt voor progressieve waarden'. De recensent had noch van de Banning Vereniging noch van haar periodiek ooit gehoord. Maar wat hij las beviel hem wel. Want hoewel het allemaal oogde als iets van vroeger, was er juist vandaag de dag behoefte aan een plek voor beschouwingen en essays over de toekomst van linkse politiek. Een tikkeltje ernstig, want als Banning ergens een hekel aan had, dan was het wel aan modieus geklets. Maar dat mocht ook wel.

We waren best een beetje trots, op die recensie. Ons blad bestaat al lang; het eerste nummer rolde in 1932 van de persen. En eigenlijk is het blad al ouder. Het was de opvolger van het religieus-socialistische periodiek *De Blijde Wereld*, dat in 1902 werd opgericht. Met enige fantasie beginnen we dus aan onze 120ste jaargang. Wat niet klopt, want het blad verscheen niet tijdens de Bezetting en ook niet in de jaren van de fusie van de oude Arbeiders Gemeenschap met De Rode Hoed. Maar mooi is het wel, die traditie.

Willem Banning raakte aan het eind van de jaren twintig betrokken bij de redactie van *De Blijde Wereld*. Die bestond tot dan toe uit vooruitstrevende predikanten, met name uit Friesland, die hun socialisme met hun religieuze overtuiging probeerden te verzoenen. Banning nam in 1932 de redactionele leiding op zich, maar er moest wel wat veranderen. Twee dingen. Ten eerste vond hij de titel in een tijd van economische

crisis en oprukkend totalitarisme te idyllisch. Dat moest anders. Het werd *Tijd&Taak*.

Ten tweede moest ook de toonzetting en onderwerpkeuze veranderen. 'Het orgaan, waarvan we in dit nummer afscheid nemen, heeft zijn voornaamst taak gezien in de verzoening van socialisme en religie; het nieuwe, dat we wachtende zijn, zal allereerst de verandering van het socialisme door de religie prediken'. Het socialisme, meende Banning, had een nieuw fundament nodig. Het economisch determinisme van Marx was niet langer voldoende als 'algenoegzame grondslag voor de socialistische beweging'. Er moest iets anders voor in de plaats komen, maar al te vaag mocht een en ander ook weer niet worden. Het socialisme was geen 'algemeen ideaal, waarvan de geschiedenis bij Plato beginnen kan'. Nee, het ging om de concrete doelstellingen van de strijdende arbeidersbeweging.

Maar die concrete strijd voor lotsverbetering van mensen, voor bestaanszekerheid bij een behoorlijk levenspeil, had wel een ideëel fundament nodig. Democratisch socialisme ging ook over lotsverbondenheid, gemeenschap en ontplooiing. Democratisch socialisme was, naast een opvatting over de structuur van de economie, ook een visie op mens en samenleving. Juist van die overtuiging wilde Banning getuigen. Niet om zeltjes te winnen, maar om de wereld voor iedereen stapje voor stapje een beetje beter te maken. Dat was de taak waarvoor hij zich in die tijd gesteld zag.

Misschien is voorkomen en toon van dit blad inderdaad wel een beetje in de vorige eeuw blijven steken. En misschien moeten we daar de komende tijd wel wat aan doen. Ook wij ontkomen niet aan de wetten van de vooruitgang. Maar tegelijkertijd zijn de vragen die Banning stelde misschien wel actueler dan ooit. Een paar van die vragen komen ook in dit nummer aan de orde. Wat is gemeenschap? Wat is de waarde van onderwijs en hoe geven we dat vorm? Wat betekent een begrip als gelijkwaardigheid eigenlijk precies? Waarom is het zo belangrijk dat iedereen erbij kan horen? Wat is de verhouding tussen economie en politiek? En waarom zijn kunst en cultuur zo belangrijk in onze samenleving en moet de politiek zich ook door de kunsten laten inspireren? Allemaal vragen die in de loop van de lange geschiedenis van dit blad meermalen aan de orde zijn geweest.

Vanaf jaargang 2022 is *Tijd&Taak* een kwartaalblad. De Banning Vereniging heeft besloten stevig te investeren in het blad waar de naamgever van de vereniging zozeer mee verbonden was. En we maken niet alleen meer nummers, maar investeren ook in de kwaliteit van de artikelen en de online vindbaarheid ervan. Dat betekent op termijn misschien ook wel een opfrisbeurt. Maar – zoals u van ons mag verwachten – de inhoud blijft prioriteit. Omdat wij geloven in de toekomst van het democratisch socialisme. En in het belang van het voortgaande gesprek over haar grondslag en programma. Voorwaarts dus. En niet vergeten.

Maarten van den Bos

HOOR JIJ NOG WAT EEN ANDER ZEGT?

Helaas heeft corona ons niet dicht bij elkaar gebracht maar de bestaande tegenstellingen nog verder verscherpt. Polarisation zal dus aandacht blijven vragen. In dat kader kan ik beslist het boek van Sjoerd Beugelsdijk ter lezing aanbevelen: *De verdeelde Nederlanden, hoe een perfecte storm een klein land dreigt te splijten (en wat we daaraan kunnen doen)*. Beugelsdijk is Gronings hoogleraar economische globalisering en was medeverantwoordelijk voor het SCP-rapport over nationale identiteit (*Wat verbindt ons?*, 2019). Zijn analyse is cijfermatig en in internationaal perspectief onderbouwd en hij komt met voorstellen om de verdeeldheid te boven te komen.

Gaat het over polarisatie, dan gaat het mede over de Nederlandse identiteit. Nederlanders zijn niet erg trots op hun land, maar de vraag naar onze nationale identiteit (dat fluïde reservoir aan tradities, waarden en symbolen) is de laatste jaren weer steeds belangrijker geworden. Het nationale identiteitsdebat draait simpel gesteld om twee oriëntaties: burgerlijke vrijheden zoals vrijheid van meningsuiting versus symbolen en herkenbare tradities (zoals Sinterklaas). Een cruciaal verschil tussen beide oriëntaties betreft de rol van grenzen. Tegenover de zogenoemde 'universalisten' staan de 'traditionalisten' die vinden dat Nederland duidelijk afgebakend moet worden en zich actief moet verdedigen tegen invloeden van buitenaf. Door de globalisering van onze samenleving is de spanning tussen universalisten en traditionalisten sterk toegenomen. Tegelijk zijn de flanken in het identiteitsdebat steeds harder gaan roepen, daarbij geholpen door de schier oneindige mogelijkheden van sociale

media. En-en wordt op sociale media snel of-of, inclusief de voorselectie van nieuws op basis van algoritmes.

Naast de samenhang tussen polarisation, globalisering en groei van sociale media, wijst Beugelsdijk ook op de gevolgen van de individualisering. Met de teloorgang van allerlei maatschappelijke verbanden (van kerken tot vakbonden) zijn we steeds meer op onszelf aangewezen. Bestaande kaders zijn weggefallen zonder dat er nieuwe voor in de plaats zijn gekomen. Het leidt tot een zoektocht naar andere zekerheden en nieuwe vormen van gemeenschappelijkheid. In dat perspectief plaatst de auteur de grote behoefte aan identiteitspolitiek (en dito hokjesgeest). Juist nu de grenzen van een groep niet meer zo scherp gedefinieerd zijn, groeit zowel de menselijke behoefte aan individuele erkenning ('accepteer me zoals ik ben') als de even menselijke behoefte aan het vinden van een groep gelijkgezinden waarin je je thuis kunt voelen. Er loopt daarbij slechts een dun lijntje tussen emancipatie en polarisation. Als de behoefte in je eigen groepsidentiteit gekend te worden over steeds meer groepen wordt verspreid, dan is het onbedoelde eindresultaat niet een meer, maar juist een minder inclusieve samenleving. In de politieke verhoudingen vertaalt het zich in de nieuwe spanning tussen cultureel open versus cultureel gesloten.

De brede lijst van aanbevelingen om uit de polarisatiecrisis te komen moet u zelf maar eens bekijken. De eerste aanbeveling ('zie Nederland als meer dan een verzameling individuele rechten') begint in ieder geval met een stevige vraag: hoe kunnen we opnieuw invulling geven aan de behoefte aan gedeelde nationale symbolen,

Koen Holtzapffel is voorzitter van de Banning Vereniging.

waarden en tradities, en tegelijk de vrijheid behouden voor elk individu om zelf invulling te geven aan zijn of haar leven? Een democratie werkt niet als die enkel gebaseerd is op individuele rechten zonder gemeenschappelijk gevoel. Een samenleving zonder bereidheid tot compromissen en het vermogen naar elkaar te luisteren werkt evenmin.

Tijd dus voor het brede midden om het woord van de flanken over te nemen. In dat kader noem ik een nieuwe postercampagne die in Rotterdam van start is gegaan met de oproep om als Rotterdammers menselijker en redelijker met elkaar om te gaan, zie www.MaakdeStadBeter.nl. Ook kerken en andere levensbeschouwelijke organisaties doen eraan mee. De teksten luiden onder meer: 'Vrijheid van meningsuiting: iets liefs zeggen' en 'In Rotterdam bouwt ieder een brug naar de ander'. Een druppel op een gloeiende plaat, zo'n postercampagne? In gepolariseerde tijden telt elke druppel mee!

*Jeroen Dijsselbloem
foto: Josha Dijsselbloem*

'GEMEENSCHAPSDENKEN IS IN HET ONDERWIJS HEEL RELEVANT'

Oud-minister Jeroen Dijsselbloem komt uit een familie van onderwijzers. Aan de hand van hun ervaringen schreef hij een boek over de veranderingen in het onderwijs. Zijn verhalen bevatten steeds drie lagen: wat gebeurde er met mensen binnen het onderwijs, wat gebeurde er met scholen, schooltypes en het beleid en wat was de brede maatschappelijke context?

Door Evelien Polter

Voor het interview reis ik naar Dijsselbloems huis aan de Oude Rijn. We spreken elkaar aan zijn keukentafel met een fantastisch uitzicht over de uiterwaarden. Jeroens vrouw is ook even aanwezig, zij is humanistisch geestelijk verzorger en actief binnen de PvdA. Hij noemt haar, in navolging van Banning, een eigentijdse rode dominee.

Waarom wilde u dit boek schrijven?

Het idee ontstond toen ik in 2007-2008 voorzitter was van de parlementaire onderzoekscommissie naar onderwijsvernieuwingen. Ik had het er met mijn moeder van 88 over wie in onze familie in het onderwijs werkten. Ze kon zo veel mensen noemen. Ik wilde weten hoe mijn familie de veranderingen in het onderwijs heeft ervaren. Samen met mijn moeder sprak ik uren met ze over hun individuele onderwijscarrières.

Mijn moeder heeft tot het laatst met veel plezier en passie voor de klas gestaan, anderen waren na verloop van tijd opgebrand. Voor die laatste jaren waren de veranderingen onverteerbaar en dat leidde tot het vroegtijdige einde van hun onderwijscarrières. Mijn vader is in 1984, op zijn 54ste, zwaar overspannen uit het onderwijs gegaan. Naarmate de kinderen mondiger werden, kreeg hij het moeilijker. Hij vertelde wel eens over vroeger: als je een ooglid optilde, was het stil in de klas. Op het laatst was hij alleen nog maar bezig met orde houden. Bij mijn vader

zat zijn passie bij de Engelse taal en cultuur. Hij wilde dat jongeren daar interesse in hadden. Mijn moeder heeft het altijd leuk gevonden om met groepen kinderen te werken en hen kennis bij te brengen. Zij werd, toen ze ging trouwen, ontslagen. Later heeft ze veel tijdelijke banen als onderwijzeres gehad.

Hoe kijkt u naar het onderwijs?

De school is een gemeenschap, het onderwijs moet niet steeds individualistischer worden en niet steeds gaan om zelfontplooiing en zelfreflectie. Een klas is een groep die gezamenlijk een bepaald niveau haalt en bagage meekrijgt. Ik stoor me enorm aan het doorgesloten individualisme. Ik ben een gemeenschapsdenker, in die zin ben ik een ouderwetse sociaaldemocraat. Het gemeenschapsdenken is in het onderwijs heel relevant.

Het rapport Tijd voor onderwijs van de commissie-Dijsselbloem verscheen in februari 2008. Was u tevreden met de uitkomst?

Oppervlakkig zijn er wel lessen getrokken en er wordt nog steeds naar verwezen. Maar echt diepgaand doordenken wat er naar aanleiding van het rapport zou moeten veranderen in de rol van bijvoorbeeld de overheid en de onderwijsinspectie, is eigenlijk niet echt gebeurd. We weten dus nog steeds niet waar de politiek nu wel en niet op moet sturen. Grote vernieuwingen zijn na de parlementaire enquête taboe geworden. Mede daarom blijven we een beetje hangen in het vooropstellen van de 'zachte kant', van persoonlijke ontwikkeling. Dat is belangrijk, maar gaat nu te veel ten koste van de 'harde kant': de ontwikkeling van kennis en vaardigheden.

Wat betekende de onderzoekscommissie voor u?

Het parlementaire onderzoek naar onderwijsvernieuwingen heeft mij in staat gesteld om een visie te ontwikkelen op de inzet van sociaaldemocraten

in het onderwijs. Wij vinden dat kinderen een objectieve toetsing moeten krijgen en niet afhankelijk moeten zijn van de goodwill of het oordeel van een leraar. In mijn boek beschrijf ik hoe de Cito-toets is ontstaan. Als je kansgelijkheid wilt dan is één toets die objectief is, voor alle kinderen, door de overheid aangeboden, heel belangrijk. Dat is onderdeel van sociaaldemocratisch denken over onderwijsbeleid. Zo voorkom je dat kinderen slachtoffer worden van te lage verwachtingen. Dat is het ergste dat kan gebeuren, want zo geef je kinderen geen eerlijke kans.

Hoe komt het dat de vraag naar kansgelijkheid zo weinig gesteld en beantwoord wordt in de politiek?

Veel van onze volksvertegenwoordigers zijn hoogopgeleid, hun vrienden en kennissen zijn allemaal hbo of universitair geschoold, zij vinden het vele toetsen van hun eigen kinderen een groter probleem dan hoeveel uur er wordt besteed aan de basisvaardigheden als taal en rekenen.

De afgelopen jaren hebben, met D66 en de Christen Unie op het Ministerie van Onderwijs, helaas niets gebracht voor de onderwijskwaliteit. Alles is aan de schoolbesturen overgelaten. Dus wel extra geld maar geen heldere kaders en ambities. Als je de oplopende problemen ziet, is dat eigenlijk onverteerbaar.

In een van de afleveringen van de tv-serie Klassen wordt de Amsterdamse wethouder Marjolein Moorman toegeproken door een Engelse schooldirecteur die vindt dat ze te veel bezig is met het tegengaan van segregatie. Zijn pleidooi: leer de kinderen weer fatsoenlijk lezen, schrijven en rekenen met bevolgen leerkrachten. Breng orde, structuur en regelmaat aan. Vindt u dat de Engelse schooldirecteur een punt heeft?

Ik ben een groot fan van hoe Marjolein in Amsterdam de strijd voor beter onderwijs voert, maar ik

ben het met die Engelse schooldirecteur eens. In mijn ideale wereld gaan kinderen ook gemengd en met elkaar naar school. Maar zolang we onze steden bouwen zoals we ze gebouwd hebben, zal dat niet het geval zijn. Ook de onderwijsinspectie stelt jaar op jaar vast dat woonsegregatie zich vertaalt in onderwijssegregatie. Ik ben een keer met Lodewijk Asscher, toen hij nog onderwijswethouder was, naar een basisschool in de Bijlmer gegaan. Die school was jarenlang heel zwak geweest, geen van de leerlingen kreeg een vwo-advies, zelfs nauwelijks havo. De opvatting onder de onderwijzers was dat hun kinderen niet naar het vwo konden. Lodewijk is, door geld vrij te maken, scholen intensief gaan begeleiden. Ook deze school uit de Bijlmer. Een deel van het team dat niet mee wilde doen aan een kwaliteitsverbetering werd vervangen, nieuwe lesmethoden werden ingevoerd. De leraren die daarmee werkten werden intensief bijgeschoold. Binnen een jaar kreeg een groepje leerlingen een vwo-advies. Zo zie je dat echt investeren waar dat nodig is en als overheid ook durven ingrijpen belangrijk is. Zonder de inzet van gemeente, docenten, ouders én kinderen was dat nooit gelukt.

Eén van de conclusies van uw boek is dat de kwaliteit van de leraar omhoog moet. Hoe wilt u dat bereiken?

De leraar moet zich professionaliseren. Voor hoeveel beroepen is het niet verplicht om elk jaar studiepunten te halen? Ik heb toen ik minister van Financiën was voor hypotheekadviseurs ingevoerd, dat zij net als de bankiers geen hypotheek mogen verkopen of adviseren als zij niet aantoonbaar elk jaar hun kennis van fiscale wetgeving bijhouden. Waarom vragen we dat niet van leraren?

Is het onderwijs nog steeds een emancipatiemachine?

De Mammoetwet van 1968 bood een samenhangend onderwijsstelsel met doorstroommogelijkheden. Leerlingen konden opleidingen stapelen. Dat had een enorm emancipatoir effect. Tot in de jaren negentig werd er door veel leerlingen gestapeld. Men realiseerde

zich toen dat juist dat heel veel geld kost. Toen zijn we het stapelen weer gaan afremmen. Ook het leerplan is veranderd. Scholen besteden minder aandacht aan taal en rekenen en meer aan projecten om zich mee te profileren. Ze moeten immers met elkaar concurreren. Er ligt meer nadruk op algemene vorming en zelfontplooiing. De beroepsvorming is uitgesteld en techniek is uit veel opleidingen verdwenen. Dat heeft een negatief effect op kinderen die van huis uit weinig bagage mee krijgen en waar geen geld is voor bijles. Vervolgopleidingen zijn vervolgens zelf selectiecriteria gaan formuleren. Je moet bijvoorbeeld gemiddeld een 7 halen om van de mavo naar de havo te mogen. Voor de mogelijkheid tot stapelen is dat fnuikend. Iedereen maakt zich druk om het sociaal leenstelsel, maar de echte hindernis voor stapelen is dat het stelsel uit elkaar aan het vallen is. Dat vergt een minister die zegt: Ik ga over het stelsel en het stelsel moet dekkend zijn, er moet voor alle kinderen een goed aanbod zijn! Met goede mogelijkheden om door te stromen en diploma's die ook echt wat voorstellen. Elk diploma moet maatschappelijke waarde hebben. Daarvoor heb je een minister nodig die dat besef vanaf dag één uitdraagt.

De tv-serie Klassen liet mooi de verschillen tussen de klassen in Amsterdam zien. Nu is het voor de ene leerling nog te veel een luxeprobleem: naar welk gymnasium zal ik gaan? Terwijl een paar straten verderop opa en oma naar school moeten komen voor een gesprek over de vraag of dit kind echt wel naar de HAVO kan. Terwijl die twee kinderen misschien wel dezelfde talenten hadden. Maar ze krijgen dus niet dezelfde kansen. Dat is iets van alle tijden, wordt er dan gezegd. Maar juist daar leggen sociaaldemocraten zich dus nooit bij neer.

U schrijft: 'Leraren moeten zelf (...) het aanzien van het beroep willen verbeteren en dat niet overlaten aan de koepels, besturen of vakbonden.' Met

deze uitspraak suggereert u dat u de vakbonden als eenzelfde conglomeraat met eigen belangen ziet als bijvoorbeeld de bestuurdersorganisaties. Klopt dat? Over arbeidsvoorwaarden hebben we geen meningsverschil, daar is de bond van. Punt. Maar als je nadenkt over het aanzien van het beroep, dan moeten de leraren zelf het initiatief nemen. En die initiatieven zijn er ook, maar buiten de grote bonden om. Dat zegt wel iets.

Ik herinner me het plan Leerkracht! van de commissie-Rinnooy Kan uit 2007. Daarin werd gepleit voor een lerarenregister om het beroep leraar te beschermen en de kwaliteit te bewaken. Maar de reactie uit de bonden was al snel negatief. "Dit zijn extra eisen aan de leraren, daar zijn we tegen". En er was steeds strijd over wie die stichting zou gaan besturen. Het is een grote gemiste kans geworden.

Het nieuwe onderwijswoordvoeder van de PvdA, Habtamu de Hoop, doet als een van zijn eerste acties in de Tweede Kamer een voorstel om de Grondwet te veranderen. Hij wil artikel 23 – dat de vrijheid van onderwijs regelt én de overheid de taak geeft zorg te dragen voor de kwaliteit van het onderwijs – aanvullen. Bijvoorbeeld met de verplichting voor de overheid te zorgen voor gelijke kansen voor ieder kind. Wat vindt u daarvan?

De grondwet wordt niet gewijzigd en zeker niet op dit onderdeel omdat je daar niet de noodzakelijke stemmen voor haalt. Artikel 23 wordt soms misbruikt door confessionele partijen om te kunnen zeggen dat de overheid zich niet mag bemoeien met het onderwijs. Dat is onzin, dat staat ook nu niet in de grondwet. Artikel 23 gaat over de vrijheid om scholen op te richten. Dat is iets anders dan de vrijheid van onderwijsbestuurders om de baas te spelen. Zij zijn niet de baas. Het onderwijs is een publiek goed en het is een kerntaak van de overheid. Ook dat staat in hetzelfde artikel 23, in het eerste lid. Dat artikel is de rode lap waar iemand in een hoek mee staat

te wapperen in de hoop dat jij erop afrent. Doe dat niet, concentreer je op de kwaliteit van het onderwijs.

U schrijft: 'De frustratie waarmee mening leraar tegen het beleidsbeton opliep'. Zijn er mogelijkheden voor de politiek om door dat beleidsbeton te breken? Zo ja, hoe?

Als minister zit je in een positie om de boel te veranderen. Er is wetgeving, de onderwijsinspectie en een pot geld. Toen ik minister van Financiën werd, was de financiële sector een enorm probleem, de bankenlobby was supersterk. Toch hebben we allerlei eisen aan de banken opgelegd en het systeem hervormd. We hebben eisen opgesteld aan bestuurders en een plafond op de beloningen en bonussen gezet. Het kan dus wel. Het begint ermee dat je het gevoel van urgentie, wat maatschappelijk al veel langer bestaat over de kwaliteit van het onderwijs, als politicus moet gebruiken om te zeggen: 'Dit is niet acceptabel, we gaan hier wat aan doen'.

Het kabinet-Rutte III heeft plaatsgemaakt voor het kabinet-Rutte IV. De ministers Van Engelshoven en Slob zijn vertrokken en hun opvolgers Dijkgraaf en Wiersma zijn enthousiast aan de slag gegaan. In het coalitieakkoord worden talrijke goede voornemens gepresenteerd. Er komt een masterplan om het niveau van lezen, schrijven en rekenen te verbeteren. De kansengelijkheid moet worden vergroot. De kwaliteit van het mbo moet worden verbeterd en het leenstelsel wordt weer afgeschaft. Hoe kijkt u naar de nieuwe ministers en het coalitieakkoord?

Als je het regeerakkoord leest dan staan daar dingen in over de kwaliteit van onderwijs, dus blijkt dat men dat wel een zorgpunt. Er komt ook veel extra geld. Dat geld wordt gewoon overgemaakt aan de schoolbesturen. Die weten ook niet wat ze ermee moeten. Maar, op de lerarensalarissen na, zijn de problemen in het onderwijs geen kwestie van geld. Mijn advies aan minister Dijkgraaf en minister Wiersma is om de eerste tijd een visie te ontwikkelen op hun eigen rol. Wat moet ik doen en wat is urgent? Daarmee bouwen ze aan een agenda. Het begint ermee of je wel of niet de leiding wil hebben. Of vind

je het eigenlijk wel fijn dat de schoolbesturen het allemaal zelf uitzoeken? Dat lijkt toch een beetje het geval bij de partijen die het regeerakkoord sloten. Veel geld voor onderwijs lijkt mooi, maar de manier waarop dat wordt uitgegeven is veel en veel belangrijker.

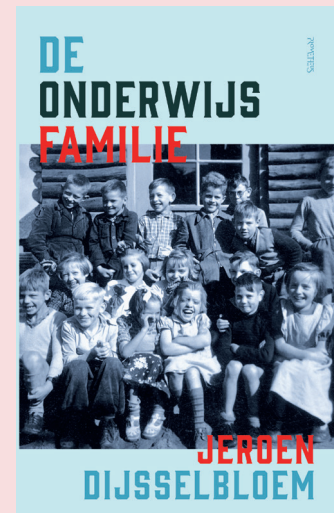
Het laatste deel van uw boek gaat over de rol van de ouders. Hoe heeft die zich ontwikkeld?

De huidige generatie leraren die aan het einde van het boek aan het woord komen – mijn schoonzusje, een neef – ze vertelden me allemaal over de problematische verhouding met ouders. Ouders die op hoge toon hun recht komen halen, klachten indienen, juridische procedures starten. Leerlingen die hun cijfers voor proefwerken niet accepteren, tegen die cijfers in beroep gaan. Niet één per jaar maar tientallen.

Dan heb je een minister nodig die zich daartegen keert. Hij of zij is degene die de mogelijkheid heeft om deze maatschappelijke ontwikkeling te beïnvloeden, misstanden aan te kaarten. Op televisie kan hij zeggen dat hij zich grote zorgen maakt over de houding van ouders ten opzichte van docenten en scholen. De school moet regels kunnen stellen, maar heeft dan wel steun nodig. Alleen al door dat te zeggen, weten ouders dat scholen er ook zijn om normen te stellen. En dat scholen het beste met kinderen voor hebben, ook als ze niet het advies krijgen dat ouders misschien graag willen.

Wilt u minister van Onderwijs worden?

Zo eindigt elk interview over dit boek, maar gelukkig gaat de kiezer daar over. Voor de Partij van de Arbeid geldt: het begint met een opvatting. Een echt sociaaldemocratische opvatting en die stug volhouden. En niet denken is dit nu populair? De onderwijswoordvoerder in de Tweede Kamer is hiervoor belangrijk, clubs als de Wiardi Beckman Stichting en de Banningvereniging doen ertoe. Op allerlei plekken, georganiseerd en ongeorganiseerd, wordt nagedacht over onderwijs. Dat is wat nu moet gebeuren. Zodat er een visie is op onderwijs die een volgende minister kan gaan uitdragen.

In het familieverhaal van Jeroen Dijsselbloem komt de geschiedenis van honderd jaar Nederlands onderwijs in al haar facetten terug. In zijn boek De onderwijsfamilie zet hij vier generaties achter elkaar, waardoor duidelijk is wat er in die honderd jaar veranderde in het onderwijs.

Tussen 2000 en 2012 was Jeroen Dijsselbloem Tweede Kamerlid namens de PvdA. In 2012 werd hij minister van Financiën. Na het einde van zijn ministerschap in 2017 werd hij voorzitter van de Onderzoeksraad voor Veiligheid.

Van 2007 tot 2008 leidde Dijsselbloem het parlementair onderzoek naar de onderwijsvernieuwingen. Op 13 februari 2008 presenteerde de commissie haar eindrapport Tijd voor onderwijs over de onderwijsvernieuwingen in het voortgezet onderwijs.

Het boek De onderwijsfamilie laat zien dat de vele familieleden van Dijsselbloem in de dagelijkse onderwijspraktijk nog steeds worstelen met de top-down ingevoerde vernieuwingen. Het boek begint met de ervaringen van zijn opa, die als zoon van een kleermaker opklom tot directeur van een ambachtsschool, en eindigt met de generatie die nu nog lesgeeft. Het boek haalt verhalen op uit de dagelijkse onderwijspraktijk van leerkrachten, van basis- tot voortgezet- en beroepsonderwijs. Zo komen alle schooltypen met hun geschiedenis en alle soorten vakken voor het voetlicht. Steeds weer is de vraag welke waarden nu een rol spelen in het werk van de zeventien-veertig geïnterviewde familieleden. Dijsselbloem koppelt hun verhalen aan een politiek die hun belangen vertegenwoordigt en hun waarden verdedigt.

DEMOCRATIE OP DRIJFZAND

‘Ik heb geaarzeld om dit boek te schrijven’, zegt de Vlaamse socioloog Mark Elchardus in het dankwoord bij zijn eind vorig jaar verschenen boek *Reset*. Elchardus werd lange tijd beschouwd als een van de meest vooraanstaande sociaaldemocratische denkers van België, maar in zijn thuisland loog de kritiek er niet om. In Nederland zijn de reacties intussen gematigd positief; in *NRC Handelsblad* noemde recensent Menno Hurenkamp het boek bijvoorbeeld een ‘zeer erudiete correctie op het verlichtingsdenken’. Hoogste tijd voor een wat langere reflectie.

∞ **Door Maarten van den Bos**

De sociaaldemocratie heeft last van bindingsangst. Gemeenschap en gemeenschapszin, van oudsher toch belangrijke begrippen in het eigen vocabulaire, leiden vandaag de dag al snel tot spraakverwarring. Ja, gemeenschap, heel belangrijk. Maar het moet ook weer niet te gek worden. In zijn *Opstaan in het Lloyd Hotel* schreef Lodewijk Asscher bijvoorbeeld het lastig te vinden een moderne variant van gemeenschapsdenken tot hart van een nieuw, progressief politiek verhaal te maken. Want mensen willen wel graag onderdeel zijn van een gemeenschap en het was wellicht een mooie middenweg tussen ‘meer staat’ en ‘meer markt’, maar een te grote nadruk op de gemeenschap had ook iets benauwends. Wat volgde was een pleidooi voor autonomie, samenwerking en erkenning. Dat verhaal, met individuele vrijheid als begin- en eindpunt, was de weg vooruit.

Of een pleidooi voor autonomie, samenwerking en erkenning nu werkelijk zo anders is dan een pleidooi voor gemeenschap valt nog te bezien. Maar ook in het meest recente beginselprogramma van de PvdA zit een zekere dubbelheid. In artikel 2.7 wordt gesteld dat gemeenschapsvorming, maatschappelijke samenhang en publieke moraal voor sociaaldemocraten slechts betekenis hebben als er geen sprake is van benepenheid of paternalisme. Uiteraard juicht de sociaaldemocratie het toe wanneer mensen zich uit eigen beweging verenigen, maar dan alleen om zich te bevrijden. Niet om zich te schikken. Die terughoudendheid is relatief nieuw. In het beginselprogramma van 1959 werd nog onbekommerd gesteld dat in de samenleving die sociaaldemocraten voor ogen hebben de vrijheid van de enkeling altijd gebonden is aan gerechtigheid voor allen en dat de maatschappelijke ordening eerst en vooral dienstbaar moet zijn aan het welzijn van de gemeenschap.

Ergens in de tussenliggende periode lijkt iets verloren gegaan. En dat is een probleem in een tijd waarin mensen verwoed op zoek lijken naar een gevoel van ‘thuis’ in een steeds ingewikkelder wereld. In een beschouwing van een aantal jaar geleden kritiseerde politiek filosoof Rutger Claassen de bindingsangst van sociaaldemocraten, omdat die juist voor dit gevoel een blinde vlek zou veroorzaken. Recenter stelde de Britse historicus David Wootton in een interview dat mensen niet zo rationeel zijn als we denken. ‘Mensen zijn doorgaans verknocht aan hun vertrouwde ervaringen en gewoonten, ze zijn vaak ten diepste conservatief, willen weten waar ze aan toe zijn, gedragen zich vaak tribaal, zijn van nature wantrouwend tegenover buitenstaanders.’ Dat waren naar zijn oordeel fundamentele aspecten van

de menselijke natuur en die negeren is gevaarlijk. Want wanneer progressieve politici zich onvoldoende realiseren dat mensen een gevoel van geborgenheid en continuïteit nodig hebben, dan is een vijandige reactie volgens Wootton nooit ver weg.

De noodzaak van nationalisme

Het boek van socioloog Mark Elchardus komt dus als geroepen. In een breed uitwaaierend betoog komt hij tot de conclusie dat zich in de loop van de jaren zeventig een paradigmawisseling heeft voltrokken. ‘Vrij plots verspreidde zich het geloof dat nationale soevereiniteit achterhaald is. Er groeide een nieuwe, neoliberale wereldorde, gekenmerkt door het ongehinderd en intense internationaal verplaatsen van kapitaal, goederen en mensen. De invloed van staten en kiezers werd teruggedrongen.’ De nieuwe wereld die hier ontstond, was een wereld van ontwortelden. Kapitaalbezitters, die hun bezit over de wereld schuiven al naar gelang waar het meeste rendement te halen valt. Migranten, bij gebrek aan grenzen over de wereld gejaagd. Op zoek naar lotsverbetering of veiligheid, zeker. Maar ook voortgedreven door de dwingende eisen van het internationale kapitaal dat altijd op zoek is naar goedkope arbeid. En de oude Europese gemeenschappen, die van verbonden collectieven zijn verworpen tot verzamelingen van minderheden. Het gevoel van geworteld zijn is daarmee geofferd op het altaar van de neoliberale orde die, naar de woorden van Margaret Thatcher, zo iets als een samenleving niet erkend. *There is no such thing as society.*

Tegen deze ontworteling kwam verzet in de vorm van een ‘vreedzame, electorale revolutie’ die volgens Elchardus ten onrechte als nationalistisch en populistisch werd weggezet. Kiezers bleven en blijven mede daarom

kiezen voor partijen die ‘durfden te spreken over eigenheid, gemeenschap, patriottisme en natie’. De christendemocratie en sociaaldemocratie, in de jaren voor en na de Tweede Wereldoorlog hoeders van het politieke gemeenschapsdenken, waren dusdanig gecorrumpeerd door de nieuwe neoliberale orde dat zij niet langer het antwoord hadden op vragen over nationale soevereiniteit, eigenheid, recht en vrijheid. Niet gek dus dat mensen stemmen met de voeten. En ook niet ten onrechte, aldus Elchardus. De reset waar hij voor pleit, omvat vervolgens een herwaardering van de nationale staat als hoeder van de nationale gemeenschap, waarbij zowel recht als vrijheid ondergeschikt gemaakt zijn aan het belang van de gemeenschap als geheel.

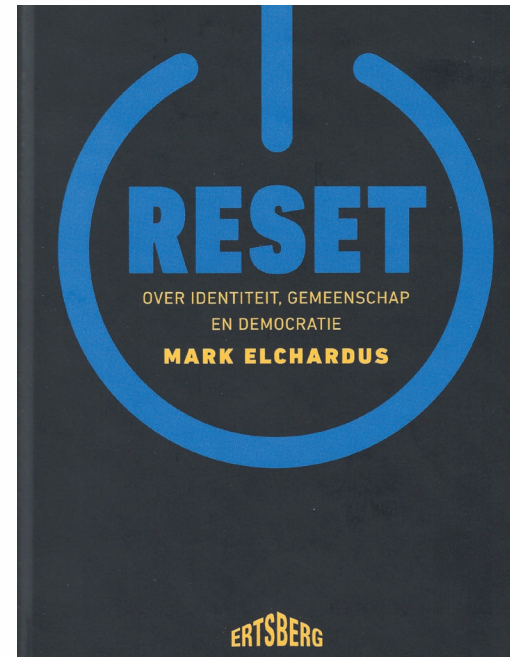
Het boek is dan ook geen pleidooi voor een herwaardering van het gemeenschapsbegrip in christen- en sociaaldemocratische partijen. Die hoop lijkt ijdel. Eerder ziet Elchardus een herschikking van het politieke landschap voor zich. Er is, stelt hij in de inleiding van zijn boek, een strijd gaande om ‘de ziel van Europa’. Die strijd kan slechts gewonnen worden als gemeenschapsdenkers uit verschillende partijen zich verenigen. Daarbij schuwt hij grote woorden niet. Juist omdat de nationale gemeenschap vergruisd geraakt is en grote identiteiten als klasse en religie hun verbindende kracht verloren hebben, is het nationale nog de enige kans. ‘Op dit continent rest als grote, levensvatbare, mobiliserende collectieve identiteit vandaag enkel nog natie en nationalisme’. Om de explosiviteit van die opvatting nog wat te onderstrepen stelt hij enkele zinnen eerder met provocatief plezier vast dat duidelijk moet zijn dat ‘terwijl het nationaal-socialisme geen waarlijk socialisme is, elk waarlijk socialisme altijd nationaal is geweest’.

De gedachte dat dergelijke zinnen, waarvan het boek er meer bevat, oude vriendschapsbanden onder hoogspanning zouden kunnen plaatsen lijkt me niet eens zo vergezocht.

Recht en politiek

Nu moet een pesterijtje op zijn tijd natuurlijk kunnen, maar ook na een grondige herlezing van *Reset* ben ik er nog niet uit waar de provocatie nu eindigt en de analyse begint. Elchardus kraakt een aantal harde noten en dat is soms nodig. Maar tezelfdertijd lijkt hij ook op de man die met een brandende lucifer op zoek wil gaan naar het lek in de gasleiding. De electorale revolutie die Elchardus zo welwillend omschrijft, lijkt in de eerste plaats neer te komen op een dubbele heroriëntatie van de politiek. Het politieke debat richt zich ten eerste steeds meer op culturele scheidslijnen. Tegelijkertijd schuift het meer en meer op naar rechts. Posities die in de jaren tachtig en negentig zeker in Nederland ondenkbaar waren, zijn nu geaccepteerd onderdeel van de discussie. En dat heeft een meerwaarde, maar draagt ook risico's met zich mee. Want als het debat als geheel naar rechts schuift, dan schuiven de extremen mee. Om in die context een pleidooi te houden voor nationalisme als enige overgebleven samenbindende kracht in de moderne wereld is op zijn minst risicovol.

Maar daar stopt het niet, want Elchardus wil in zijn boek zo veel meer zeggen over de samenhang van saamhorigheid, gemeenschap, nationaliteit en identiteit. Zo kondigt hij het einde aan van ‘de mensenrechten’ als een soort seculiere religie en stelt hij het vermeende ‘imperialisme’ van de zogenoemde mensenrechtenbeweging aan de kaak. Elchardus citeert instemmend de Amerikaanse historicus Samuel Moyn, die in zijn recente boek *Not Enough* concludeerde dat

Mark Elchardus, *Reset. Over identiteit, gemeenschap en democratie.*

mensenrechten als het ware de politieke gezet geworden zijn van het neoliberalisme en dat het teleurstellend was en is hoe weinig de mensenrechtenbeweging gedaan heeft om de dominantie en de schaduwzijden van de neoliberale orde aan te klagen. Moyn legt uit dat met de nadruk op individuele politieke rechten de sociale component uit het mensenrechtendebat vanaf de jaren zeventig ten onrechte verwaarloosd is. Vrijheid werd daarmee een eenzijdig begrip. De discussie ging te veel over de vrijheid van meningsuiting en te weinig over het recht op scholing, om een voorbeeld te noemen. Je mag alles zeggen, maar had niet het recht door onderwijs ook tot een geïnformeerde opvatting te komen.

Elchardus doet het betoog van Moyn, dat prikkelend is maar nergens de nuance uit het oog verliest, echter ernstig geweld aan door te stellen dat de nadruk op mensenrechten bewust zowel de eenheid van nationale gemeenschappen heeft ondermijnd als lokale rechtstradities

Demonstratie in Wenen voor open grenzen, 14 november 2015. Foto: Wikimedia Commons

heeft ondergraven. Vervolgens stelt hij verregaande stappen voor om de vermeende macht van rechters aan banden te leggen. De rechtspraak trekt zich, aldus Elchardus, te weinig aan van de opvattingen van de kiezer en dat moet anders. Bijvoorbeeld door verstrekkende uitspraken van rechtscolleges, denk aan het Urgenda-vonnis van de Hoge Raad, door een twee-derde-meerderheid van het parlement nietig te laten verklaren. Via een ingewikkelde hinkstap-sprong wordt deze gedachte verbonden met het langlopende debat in de Verenigde Staten over de macht van het Hooggerechts-hof daar. Maar terwijl dat debat zich vooral keert tegen de politisering van juridische benoemingen, gebruikt Elchardus het om de nevenschiktheid van politiek en recht aan te klagen. Want het recht en de rechtspraak horen ondergeschikt gemaakt te worden aan de wil van het volk.

Denken met de hamer

Ook in dit soort passages bekruipt je als lezer de vraag waar de analyse eindigt en de provocatie begint. Zeker omdat ze gepresenteerd worden in een hoofdstuk waarin blijkens de titel 'de avondschemering van het duizendjarig rijk van de mensenrechten' wordt aangekondigd. Elchardus lijkt in zijn hang naar gemeenschap twee fundamentele beginselen van de moderne rechtsstaat ter discussie te willen stellen: de scheiding der machten en de bescherming van minderheden. Waar in recente theorievorming over populisme en democratie meerstemmigheid en rechtsstatelijkheid als hoekstenen van de moderne democratische politiek worden aangewezen, gaat Elchardus juist die begrippen met hamer en beitel te lijf. Dit alles naar ik aanneem met de beste bedoelingen. Een heroriëntatie op het belang van gemeenschap en de noodzaak van mensen zich in een steeds ingewikkelder wereld ook ergens thuis te voelen is belangrijk. Net als een grondig debat over de verhouding tussen recht en democratie. Maar wat betekent de boodschap van Elchardus voor de ontwortelden waarvoor hij zegt op te komen? Ruilt hij niet de ene afhankelijkheid in voor de andere? In plaats van te buigen voor het flitskapitaal dat in de neoliberale orde de dienst uitmaakt, mogen mensen nu een deel van hun vrijheid en rechtsbescherming afstaan in ruil voor de geborgenheid van de nationale gemeenschap. Maar waar zit de winst dan nog?

In een imposant essay uit 2010 concludeerde Moyn bovendien dat het een misvatting zou zijn te denken dat we vanuit het internationalisme van de mensenrechtenbeweging zonder meer terug kunnen naar het sociaaldemocratisch denken van de jaren vijftig waarin de nationale staat het alfa en omega van

politieke analyse was. De tijden zijn inmiddels wel veranderd en iedere historicus weet dat niets zo moeilijk is als het terugdraaien van de klok. Het is daarom onverstandig mensen een keuze op te dringen tussen een rechtvaardige staat of een rechtvaardige wereld. Beter zou het zijn de ambitie beiden meer rechtvaardig te maken in elkaars verlengde te plaatsen: zonder rechtvaardige staat geen rechtvaardige wereld. En omgekeerd.

Ik volg Elchardus graag in zijn analyse dat links voorbij moet willen raken aan de angst om na te denken over verbondenheid, de verhouding tussen democratie en recht en de waarde van (nationale) grenzen. Maar wie dat denken meent te moeten ondernemen met hamer en beitel in de hand, moet achteraf niet vreemd staan te kijken als er zaken gesloopt zijn die voorwaardelijk zijn voor een fatsoenlijk democratisch debat. Bovendien blijft onduidelijk wat dan de winst nog is. In zijn schitterende terugblik op zijn jeugd in de provinciestad Reims schrijft de Franse filosoof Didier Eribon over de virulente gevoelens van haat tegenover alles wat vreemd was bij de generatie van zijn ouders. Homo's, zwarten, joden. Iedereen moest het bij tijd en wijle – soms onder het mom van humor – ontgelden. Die gevoelens, schrijft Eribon, werden door de linkse beweging echter in bedwang gehouden door een gezamenlijke strijd voor lotsverbetering. Politiek leiders durfden daarbij hard en eerlijk te zijn tegen hun eigen achterban. Het conflict over ongelijkheid was net een slag belangrijker dan de onderlinge onmin over cultuur en identiteit. Dat gaf soms het nodige ongemak, maar daar bleek tijd soms wonderen te doen.

Wie bezorgd is over de toekomst van linkse politiek, en ondanks de vileine prikken en prikjes die Elchardus

uitdeelt houd ik het gevoel dat ook hij die bezorgdheid deelt, moet zich mijns inziens vooral afvragen hoe economische en culturele verhoudingen in het politiek debat weer meer met elkaar in lijn gebracht kunnen worden. Want wie de fundamentele maatschappelijke vraagstukken rond bijvoorbeeld klimaatverandering en migratie wil adresseren, heeft niets aan het afbreken van de fundamentele van de moderne democratie. Die moet op zoek naar antwoorden op de toenemende ongelijkheid en een middenweg tussen de ongebreidelde macht van de markt en de in potentie totalitaire macht van de staat.

Wat is gemeenschap?

Maar hoe kom je dan voorbij die bindingsangst? Want gewoonweg het onderwerp van gesprek veranderen is natuurlijk nooit voldoende. Het begint bij een nieuwe oriëntatie op wat gemeenschap eigenlijk is. Want met al zijn nadruk op het belang van een hernieuwd gemeenschapsdenken is het bevreedend dat Elchardus eigenlijk nergens echt komt met een sluitende definitie. Zijn boek richt zich in essentie meer op identiteit dan op gemeenschap. Door nationalisme vervolgens als enige grote, overkoepelende identiteit voor te stellen, lijkt hij van gemeenschap een begrip te maken dat per definitie alleen in enkelvoud bestaat. Alsof mensen geen onderdeel kunnen en willen zijn van verschillende, elkaar overlappende gemeenschappen tegelijkertijd. Of zich bij tijd en wijle juist uit die gemeenschappen willen terugtrekken.

Maar wat dan wel? Want ik deel de zorgen rondom het gebrek aan eensluidend antwoord op de vraag waar we met elkaar 'thuis' zijn in een complexe wereld. Er zijn naar mijn overtuiging twee dingen nodig. Ten eerste moet het begrip bestaanszekerheid

breder worden opgevat en naast sociaal-economische rechtvaardigheid ook erkenning en waardering omvatten. Denkers als Nancy Fraser en Michael Sandel hebben erop gewezen dat gezien en gewaardeerd worden een wezenlijk onderdeel is van het gevoel van veiligheid en geborgenheid waar mensen zo naarstig naar op zoek zijn. Ten tweede is het interessant terug te keren naar gedachten zoals Willem Banning en andere opstellers van het beginselprogramma van 1959 die formuleerden. Daarbij ging het niet om gemeenschappen als grote, overkoepelende identiteiten waarin iedereen als het ware werd opgenomen en misschien wel opgesloten. Dat was juist een type denken waar Banning en anderen zich stevig tegen verzetten. Het ging hen juist om de wens bij individuele mensen samen te komen, met anderen de strijd aan te gaan voor een betere wereld, zich te verenigen. Wat Banning en anderen vooral wilden, was denken voorbij de valse tegenstelling tussen individu en gemeenschap. Individuele vrijheid begon in hun optiek juist bij sterke gemeenschappen, die mensen in staat stellen het maximale uit hun leven te halen en waarvoor mensen ook graag uit eigen beweging iets terugdoen. Daar was geen drang en dwang bij nodig. Laat staan benevolentie en paternalisme.

In de combinatie van een bredere interpretatie van bestaanszekerheid en een open gesprek over de waarde van gemeenschappen zit mijns inziens een antwoord op veel van de vragen over de toekomst van de sociaaldemocratie. De keuze voor een langs nationale lijnen gedefinieerd idee van gemeenschap past niet alleen slecht bij de linkse traditie, het versluiert ook veel. De essentie van de neoliberale orde, is dat de macht van de staat wordt aangewend om

de wetten van de markt overal en altijd te doen gelden. Dat bevordert ongelijkheid en maakt alles wat van waarde is tot een transactie. Juist dat moet dus ook het hart van de kritiek zijn. Groeiende ongelijkheid maakt mensen weerloos tegen de amorele hardheid van de economie. Het antwoord is vervolgens een linkse agenda, waarin bestaanszekerheid, erkenning en een open idee van de meerwaarde van gemeenschapsdenken elkaar versterken.

Mark Elchardus schreef een belangrijk boek. Maar dan niet omdat het een broodnodige correctie zou zijn op een al te naïef vooruitgangsoptimisme. *Reset* is een belangrijk boek omdat het laat zien dat ook verstandige mensen op zoek naar nieuwe verbanden het zicht op de horizon kunnen verliezen. Het is mede daarom een tragisch boek, dat leest als een te lang uitgesponnen waarschuwing. De thema's die het aansnijdt verdienen serieuze belangstelling, maar wie in de analyse van de verhouding tussen individu en gemeenschap, recht en democratie of globalisering en nationalisme een paar keer de verkeerde afslag neemt, raakt al snel vast in gevaarlijk drijfzand. De lessen die de twintigste eeuw op dat punt te leren geeft, kunnen en mogen niet genegeerd worden.

Want in dat drijfzand verzuipt uiteindelijk de democratie en daarmee elke hoop op een opleving van het democratisch socialisme. Want zoals Willem Banning al in 1946 zei; een eerste voorwaarde voor een toekomst in socialistische zin, is de vaste en onverbreekelijke verbinding tussen socialisme en democratie.

Maarten van den Bos is secretaris van de Banningvereniging en redacteur van Tijd&Taak.

EEN NIEUW SOCIAAL CONTRACT?

FNV-voorzitter Tuur Elzinga sprak op 21 februari 2022 de Banninglezing uit. Het was de derde editie, na eerdere lezingen van Lodewijk Asscher (2018) en Marjan Minnesma (2020). In een ondanks het restje aan coronamaatregelen mooi gevulde Rode Hoed sprak Elzinga over de noodzaak van een nieuw sociaal contract en hoe we daar samen aan kunnen en misschien wel móeten bijdragen.

Voorafgaand aan de lezing ontving Barend Wind uit handen van juryvoorzitter Mei Li Vos de Banningprijs 2022, voor het beste essay over dat veelbesproken nieuwe sociaal contract. In zijn beschouwing ging hij in op de ruimtelijke component van rechtvaardigheid. De wijk waarin je woont, je thuis, is zo belangrijk voor mensen. Juist daarom moeten we samen bepalen hoe we onze per definitie schaarse ruimte inrichten zodat iedereen kans heeft op een fijne wijk. De jury prees het essay als een mooie intellectuele onderbouwing onder het protest tegen de wooncrisis en beval iedere linkse wethouder aan het onder het kussen te bewaren. Om van te dromen.

In zijn lezing brak Tuur Elzinga vervolgens een lans voor het collectief. Alleen samen zijn we in staat de belofte van een sociaal contract voor iedereen waar te maken. De vakbeweging had en heeft daarin een belangrijke rol, juist omdat het sociaal contract begint en eindigt met de verhalen van mensen. Mensen van de werkvloer, uit de zorg, bij de politie, uit de wijken. De verhalen van mensen verdienen het gehoord te worden door een overheid die vertrouwen geeft. Want alleen zo is de vertrouwenscrisis van dit moment – misschien wel de meest fundamentele van alle crises die we momenteel meemaken – te bezweren.

PvdA-voorzitter Esther-Mirjam Sent sprak in haar eerste reactie op de bevolgen lezing van Tuur Elzinga over het dubbele fundament onder dat nieuwe sociale contract. Dat vraagt om eerlijk delen, om rechtvaardigheid, maar ook om een andere manier van kijken naar mens en samenleving. Een blik voorbij economische modellen, koopkrachtplaatjes en dat wat we met elkaar verdienen. Een perspectief op wat voor ons echt van waarde is.

‘Ons verbindt de strijd voor gerechtigheid en vrijheid’, hield Willem Banning de aanwezigen voor op het oprichtingscongres van de Partij van de Arbeid op 9 februari 1946. De lezingen die op zijn verjaardag in De Rode Hoed werden uitgesproken, laten zien hoe actueel die opdracht is.

Tekst: Maarten van den Bos

Beeld: Paul te Stroete

LEEF MEER, DENK MINDER

Kan een boek je leven veranderen? De vraag is wat pathetisch, maar uiteindelijk is verandering natuurlijk wel de belofte van een zelfhulpboek. In *Leef meer, denk minder* beschrijft de Deense psychologe Pia Callesen een kortdurende en lichte vorm van therapie die overmatige piekeraars kan leren grip te krijgen op hun gedachten. En dat is een hoopvol en bevrijdend vooruitzicht.

Door Naomi Woltring

Met haar boek gaat Callesen lijnrecht in tegen veelvoorkomende therapieën. Volgens de geijkte freudiaanse modellen moet de sombere mens zijn heil zoeken in het verwerken van onverwerkte trauma's uit de kindertijd. Bij cognitieve gedragstherapie is het zaak negatieve gedachten te transformeren. Maar Callesen gaat uit van een in principe zelfreinigend brein dat nare gebeurtenissen in de loop der tijd vanzelf wel verandert in iets verteerbaars.

Extra aandacht voor problemen maakt ze alleen maar groter en zo piekeren mensen zichzelf een depressie in. Piekeren is geen uiting van onverwerkt trauma. Piekeren is het probleem.

Waarom piekeren mensen dan? Volgens Callesen hebben mensen metacognitieve overtuigingen over piekeren: dat ze er problemen mee kunnen oplossen, gevaren kunnen voorkomen. Maar ook dat piekeren gevaarlijk en slecht is voor je gezondheid. Wanneer er dan een gedachte opkomt die het gepieker in gang zet, een '-trigger-gedachte', dan kiezen piekeraars er onbewust voor om te gaan piekeren. Ook al voelt het piekeren niet als een keuze, dat is het volgens Callesen uiteindelijk wel.

Om niet te hoeven piekeren, proberen mensen trigger-gedachten te voorkomen. Ze vermijden situaties, drinken alcohol of slapen veel. Maar dat is uiteindelijk armpjesdrukken met de

voornamelijk naar onderzoek van haar promotor en naar eigen werk. Wie suicidale neigingen heeft, heeft wel wat meer nodig, benadrukt Callesen zelf. Maar voor mensen bij wie depressieve gevoelens in de eerste plaats veroorzaakt worden door overmatig piekeren, kan het uitkomst bieden. Het gaat niet vanzelf: telkens wanneer je verzeild raakt in een gedachtetrein naar nergens, moet je eraf springen. Je moet jezelf trainen pieker-gedachten uit te stellen tot een dagelijks 'piekerhalfuur' en het gepieker daartoe te beperken. Een dagelijkse concentratieoefening leert je dat je kunt focussen op andere gedachten en taken, ook als er negatieve gedachten en gevoelens op de deur bonken. Zo ervaar je gaandeweg dat je geen slaaf bent van je gedachten, maar dat je ervoor kunt kiezen om ze te laten voor wat ze zijn.

Callesens boek lijkt misschien de zoveelste individualiserende bijdrage van de neoliberale wellness-industrie ten behoeve van steeds meer eigen verantwoordelijkheid voor het welzijn en daarmee voor je eigen gezondheid en productiviteit. Toch is het dat niet. Het is geen kwestie van eigen schuld: niemand kiest er bewust voor om niet-helpende metacognitieve strategieën te gebruiken, om door een draaikolk van gedachten een put van somberte ingesleurd te worden. Wie het idee heeft geen controle te hebben over zijn of haar gedachten voelt zich machteloos, een slaaf van (of verslaafd aan) die gedachten. Controle krijgen over piekergedachten daarentegen, sterkt je handelingsvermogen. Het is aan eenieder om te bedenken hoe hij of zij de vrijgekomen tijd en energie wil besteden: dat kan aan werk zijn, maar dat hoeft natuurlijk niet.

De potentie van psychologische hulp die de hulpvraag niet in stand houdt, maar inperkt – wie had dat veertig jaar na Hans Achterhuis' *Markt van welzijn en geluk* nog verwacht?

Pia Callesen, Leef meer, denk minder. Grip op je gedachten voor een zorgelozer leven (2021).

trigger-gedachten. Juist door je verzet blijven ze je achtervolgen. Het is volgens Callesen zaak om die metacognitieve overtuigingen over piekeren te veranderen, trigger-gedachten te herkennen en aan die gedachten niet al te veel aandacht te schenken. Een mens heeft tot 70.000 gedachten per dag. Dat zijn er veel te veel om allemaal serieus te nemen.

Callesen is wetenschapper genoeg om niet te claimen dat haar metacognitieve therapie voor alles en iedereen een oplossing is. Er is bovendien nog maar relatief weinig wetenschappelijk onderzoek naar deze therapievorm gedaan. Callesen verwijst

TINBERGEN, EEN ECONOOM DIE VREDE ZOCHT IN ZIJN MODELLEN

De beroemdste econoom van het land, Jan Tinbergen, heeft nu pas een biografie gekregen. Historicus Erwin Dekker schreef een genuanceerd portret van een praktisch wetenschapper die zijn kennis en kunde altijd in wilde zetten voor het algemeen nut. Anderzijds verbaast het niet dat er niet eerder een biografie over Tinbergen verscheen. Want persoonlijke anekdotes of kleurrijke verhalen over deze Nederlandse Nobelprijswinnaar zijn schaars.

✂ Door Twan van Lieshout

Nederland geeft tegenwoordig ongekend veel geld uit. Alle problemen lijken te worden afgekocht. Stikstof en boerenbedrijven, van het klimaat tot een gunstig vestigingsklimaat. Het mag kennelijk wat kosten. Waar voorheen de vvd nog hamerde op het evenwichtig begrotingsbeleid – lees: bezuinigen om het vermaledijde begrotingstekort te lijf te gaan – is er nu in allerhande fondsen meer geld voorhanden dan ooit. Tegelijkertijd waarschuwde de Algemene Rekenkamer dat de democratische controle beter moet. Sowieso blijft vaag hoe doelmatig dit soort investeringen zullen zijn. Zoals Pieter Omtzigt zich al afvroeg: gaan dadelijk de bedrijven met de beste lobby hier niet het meest van profiteren? Wordt er met dit geld wel de verstandigste keuze gemaakt?

Beter berekenen hoe middelen uiteindelijk bij kunnen dragen om maatschappelijke doelen te verwezenlijken: tijd om de grote rekenaar Jan Tinbergen maar weer eens ter hand te nemen? Het kan, want historicus Erwin Dekker schreef er een kloeke biografie over. In maar liefst

447 pagina's wordt de lezer meegenomen in een ideeëngeschiedenis van één van Nederlands invloedrijkste economen.

Intellectueel en sociaaldemocraat

Jan Tinbergen (1903-1994) groeide op in een gezin binnen de Haagse hogere burgerij. Hij profiteerde van goed onderwijs, de toenmalige HBS. Daarna zou Jan eerst natuurkunde studeren, om zich pas na aanmoediging van zijn mentor Paul Ehrenfest te wijden aan economische vraagstukken. Uit de biografie rijst een beeld op van een slimme, buitengewoon leergierige en serieuze jongeman. Daarnaast had de jonge Tinbergen een hang naar het socialisme. Gezien zijn relatief goede komaf vond hij daar wel én geen aansluiting. Zoals Dekker in de biografie beschrijft, was de SDAP in het interbellum ook al een partij van voornamelijk mensen uit de burgerij, aangezien voor veel arbeiders het lidmaatschap simpelweg te duur was. Tinbergen zocht verbinding met arbeiders, ging zelfs actief naar hen op zoek, maar bleef eigenlijk te gestudeerd om echt te kunnen integreren.

Wel vond hij een thuis in de Arbeiders Jeugd Centrale, waar Tinbergen in aanraking kwam met een spiritueel soort socialisme. Deze jongerenbeweging, vol van verheven idealen over emancipatie en verheffing, paste hem beter dan het bieftuksocialisme dat vooral gericht was op economische vooruitgang. Een echte volkssocialist of revolutionair werd Tinbergen echter nooit. Hoewel op een invloedrijke positie binnen de PvdA, hield hij er soms een wat beperkt socialistisch palet van gedachten op na, die geheel in lijn waren met zijn eigen zuinige aard. Hij was geen voorstander van begrotingstekorten en pleitte meerdere malen voor loonmatiging. Toenemende

welvaart zou het materialisme maar aanjagen, betoogde Tinbergen later in de jaren zestig.

Tinbergen besloot al vroeg vooral in intellectuele zin bij te dragen aan de sociale strijd. Zijn leven zou in het teken staan van harmonie en maakbaarheid: hoe een betere samenleving te creëren, voorbij de klassieke klas-sentegenstellingen? Vandaar ook zijn bijdrage aan het fameuze Plan van de Arbeid uit de jaren dertig, waarin de SDAP inzette op een andere visie van economische planning en crisisbestrijding. Gebaseerd op ideeën van John Maynard Keynes en praktijkvoorbeelden als Roosevelts New Deal, zou Nederland volgens het plan in moeten zetten op publieke werken, bestrijding van de werkloosheid en een gemengde planmatige economie. Het plan bevatte ook één van de eerste Nederlandse macro-economische modellen. De intellectuele krachten achter het Nederlandse plan: Hein Vos, maar bovenal Jan Tinbergen.

En daar kennen we Tinbergen nog vooral om: zijn visie op economisch beleid, beslismodellen en beleidsinstrumenten. Zijn bijdrage aan de econometrie en het planmatige denken dat hij institutionaliseerde, eerst bij het CBS, en later als eerste directeur van het Centraal Planbureau (CPB). Voor wie hier geïnteresseerd in is, wordt in de biografie op een (voor veel lezers waarschijnlijk te) gedetailleerd niveau uitgespeld wat zijn verdiensten waren. Hoe al zijn modellen tot stand kwamen, hoe Tinbergen bij de Volkenbond economische beleidsstukken schreef en hoe daar vervolgens ook weer op gereageerd werd, onder andere door een zeer kritische Keynes. Hij typeerde Tinbergen als een 'rationalistisch rekenaar'. Dat beeld bekliefde te veel, vindt Dekker, terwijl Tinbergen volgens hem toch vooral een 'econoom op zoek naar vrede en stabiliteit' was.

Dekker laat in deze biografie zien dat Tinbergen vergeleken met zijn wetenschappelijke collega's juist heel pragmatisch en praktisch was. Niet allerlei academische haarkloverij moest centraal staan, de wetenschapper moest vooral een bijdrage leveren aan de samenleving. De economie diende niet vanuit een ivoren toren voorspeld of begrepen te worden. Met de modellen die Tinbergen ontwierp was het juist de kunst de economie bij te sturen, richting te geven. 'Men moet er niet naar streven, onmiddellijk iets te vinden, dat theoretisch in alle opzichten voldoet, maar liever iets dat praktisch (sic) hanteerbaar is, en bij benadering voldoet.' Tinbergen prefereerde daarbij een beperkte meting boven geheel geen meting. Zijn modellen zag de econoom zelf als iets neutraals, iets wat een rationele en effectieve consensus boven allerlei ideologische strijdpunten kon creëren.

Dit soort technocratisch denken heeft Tinbergen zijn hele leven uitgedragen, of het nu ging om de wereldeconomie, ontwikkelingseconomie en zelfs de internationale verhoudingen. Dekker probeert in de laatste hoofdstukken aan te tonen hoezeer Tinbergen ook op dat gebied een idealist was, die zich in zijn latere carrière sterk inzette voor ontwikkelingswerk en internationale samenwerking. Tinbergen geloofde dat we niet te veel in zouden moeten zetten op onze altruïstische aard en hamerde vooral op verlicht eigenbelang. Vrijhandel zou vrede brengen. En dat ontwikkeling van de arme landen migratiestromen zou kunnen indammen, had Tinbergen al heel vroeg heel scherp gezien.

De expert op een voetstuk

Het denken in rationale, effectieve oplossingen was zijn kracht maar ook een zwakte. Want uit de biografie

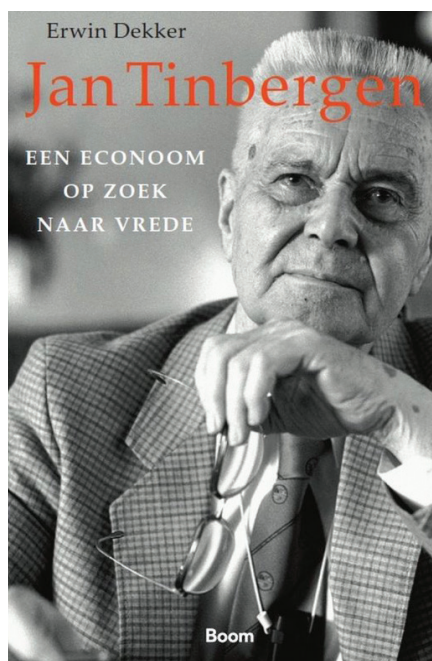
*In 1986 overhandigde Joop den Uyl zijn boek De toekomst onder ogen aan Jan Tinbergen
foto: Wikimedia Commons*

bekijft het beeld van een technocraat die zich soms maar slecht kon verstaan met de politieke strijd en het democratisch debat. Tinbergen had weinig op met de koehandel die belangenstrijd soms kan zijn en pleitte meermaals voor een soort verlichte technocratie. Neutrale, verstandige experts konden beleid beter vormgeven dan politici dat kunnen. Meer ruimte voor mensen als hijzelf, kortom. Van het volk was niet veel te verwachten, louter een kleine elite kon voorbij het eigenbelang kijken. Dat was ook de kritiek die Willem Banning op Tinbergen had: was Tinbergen niet te veel het geloof in de innerlijke vrijheden en de kracht van individuen zelf verloren, door te pleiten voor allerlei

commissies van deskundigen die van bovenaf zouden bepalen hoe iedereen zich diende te gedragen?

Nu past Tinbergen met zijn pleidooi voor inhoud en wars van allerlei ideologische partijpolitiek in een bredere kritiek op de democratie, die al sinds het begin van de vorige eeuw in Nederland gebezigd wordt. Parlementaire politici zouden te veel de oren laten hangen naar deelbelangen en zich expres achter onrealistische, onverantwoorde voorstellen scharen in de hoop op kiezerswinst. Een aardig voorbeeld hiervan kwam enige maanden geleden nog terug in het VPRO-marathoninterview met GroenLinks-voorman Jesse Klaver. ‘Politiek moet doen wat nodig is, niet wat populair is. Er is sprake van een politieke crisis, het land ligt lam. (...) Dat komt omdat er te weinig over de inhoud wordt gesproken. Er worden te veel principekwesties neergezet, zonder dat je naar de feiten kijkt’. Klaver pleitte voor meer feiten in het parlementair debat, zelfs als dat tot slechte peilingen zou leiden, en hekelde de soundbitepolitiek, louter koersend op electoraal scoren. Tinbergen zou goedkeurend hebben geknikt, maar zou zijn kaarten liever op een ‘neutraal’ comité van experts hebben gezet, dan dat hij vertrouwde dat de kiezer hier juiste keuze zou maken.

Dekker besluit zijn boek met de aardige observatie dat Tinbergen de econoom en beleidsmaker, toch ook vooral naast Tinbergen de idealist bestond. De biografie overtuigt met name door Tinbergen te schetsen als niet alleen een beroemd econoom of beleidsdenker, maar ook een idealistische workaholic die zijn kennis welhaast altijd wilde inzetten voor het algemeen nut. Daarmee nuanceert en bevestigt hij tegelijk

Erwin Dekker, Jan Tinbergen. Een econoom op zoek naar vrede (2021).

het klassieke beeld van Tinbergen. Desondanks heeft Dekker een moeilijk, wat droog en te dik boek geschreven. Dat is hem wellicht niet eens heel erg aan te rekenen. Want hoe kun je op persoonlijk vlak nu eens prettig uitweiden over een principieel asceet als Tinbergen, over wie de meest karakteristieke anekdote is dat hij vooral uit de band sprong als hij tijdens de lunch eens een glas chocomel in plaats van melk dronk? Die als adviseur tijdens zijn talrijke reizen door landen als India, Turkije en Indonesië toch vooral hunkerde naar zijn vrouw Tine en hun vaste zetel bij de huiselijke open haard. Feit blijft evenwel dat al lezende bij mijn eigen open haard wel enig doorzettingsvermogen vereist was. Dekker goot zijn biografie toch wat te veel in de vorm van een aaneenschakeling van beleidsvraagstukken. De econoom op zoek naar vrede blijft daarmee wat hij misschien ook wel was. Een man die zijn idealisme kundig wist te verpakken in neutraal ogende economische modellen.

Twan van Lieshout won in 2018 de Banning Prijs en is redacteur van Tijd en Taak.

‘OP SCHOOL WAS POLITIEK THEATER NOT DONE, DAAROM WILDE IK HET MAKEN’

Kan kunst ons helpen de samenleving te veranderen? Jochum Veenstra gaat voor *Tijd&Taak* in een vierdelige serie in gesprek met kunstenaars over die vraag. In deze eerste aflevering: Benjamin Moen (1988) over de werkwijze van theatercollectief BOG.

∞ Jochum Veenstra

BOG. bestaat sinds 2013 en maakt filosofische voorstellingen met thema's als meningen, identiteit, taal en god. Aan elke repetitieperiode gaat een onderzoek vooraf waarin ze vragen stellen aan hun achterban: de BOG.-leden. Het heeft iets weg van een minimaatschappijtje van makers en leden en de vraag dringt zich op of deze BOG.-methode ook in de politiek zou werken.

Wat spelen jullie op dit moment?

Op Oerol in juni hernemen we TAL., een voorstelling over taal, het vermogen ons uit te drukken, met elkaar te communiceren en alles in ons leven betekenis te geven door middel van woorden. Maar tegelijkertijd gaat het ook over het onvermogen van die woorden om alles echt op de juiste manier uit te drukken. Het is een locatievoorstelling, die we op een tennisbaan spelen. We waren op zoek naar een plek waar de mens zelf zijn regels heeft gemaakt en het tennisspel rijmde met het overspelen van woorden in een gesprek. We hebben een koorcompositie gemaakt, waarin we met een beperkt vocabulaire beginnen en dan de taal laten woekeren.

Op Oerol spelen we TAL. tussen de duinen van Terschelling. Vanuit de verte komen we op met een enorm oprolbaar tennisveld, zodat je ziet: daar komt een groepje mensen in strakke witte kleding en die gaan hier midden in de natuur hun eigen regels bedenken.

Waarom zijn jullie met de BOG.-leden begonnen?

Het ledenbestand is organisch ontstaan. Op de toneelacademie wilde ik graag politiek theater maken. Als afstudeervoorstelling had ik daarom alle Tweede Kamerleden een brief gestuurd met de ludieke vraag: 'Hoe kunnen we de wereld redden?' Bij de eerste voorstelling van BOG. bouwden we voort op zo'n soort mailcontact. We wilden iets maken dat over 'het hele leven' zou gaan. Wij, Judith de Joode, Sanne Vanderbruggen, Lisa Verbelen en ik, waren toen net twintigers. We leefden voor het eerst buiten schoolroosters en dat gaf verarring. Daarom besloten we om uit te zoomen. We waren benieuwd naar zoveel mogelijk perspectieven en besloten mensen buiten onze bubbel te laten reflecteren op drie vragen: Wat was voor jou een schakelmoment in het leven? Hoe zou je je leven tot nu toe opdelen? En hoe zou je de tijd tekenen?

We wisten al vanaf het begin dat we de theatertekst niet letterlijk wilden baseren op de antwoorden. Het moest een soort voedingsbodem zijn waar wij als vampiers iets uit kwamen halen, en niet een soort collage van 'echte' reacties. We waren ook geen maatschappelijk werkers en wilden niet iedere reactie een plek geven. Dat idee hebben commissies van kunstsubsidiefondsen weleens, maar voor ons is het een artistiek proces dat vanuit onszelf gedreven is. We zijn kunstenaars met een eigen noodzaak en gebruiken de leden niet omdat we denken: de maatschappij moet ergens over nadenken.

Is er een reactie die je perspectief heeft veranderd?

Een specifiek individueel antwoord herinner ik me niet meteen. Er zijn wel reacties waarin mensen hun hart uitstorten, dan gaan we weleens in gesprek. Bij de eerste voorstelling viel ons op dat niemand over werk schreef. Mensen vertelden over sociale verbanden. Over liefdes, kinderen of vrienden. Misschien was dat voor de hand liggend, maar wij als begin twintigers waren heel erg bezig met: we moeten werk hebben.

In de aanloop van de voorstelling daarna, MEN. de mening herzien, hebben we definitiebeschrijvingen gevraagd van conceptuele begrippen. De opdracht was: geef antwoord zonder in een woordenboek te kijken. Daar kwamen uiteenlopende reacties op. Onze conclusie was: waarschijnlijk werkt het in gesprekken ook zo. Ik zeg iets wat bij jou een bepaalde associatie oproept. Dat wordt uiteindelijk een gestoorde potpourri van interpretaties.

Als student wilde je met theater de maatschappij redden. Hoe kijk je daar nu naar?

Nu ik ouder word, word ik minder vurig op dat vlak. Nu denk ik vooral: als kunst de maatschappij moet redden, dan is dat een ontzettend omslachtige manier om overheidsgeld te besteden.

Toch is een voorstelling over bijvoorbeeld identiteit hoe dan ook maatschappelijk.

Dat klopt, maar het vertrekpunt is dat niet. De motivatie om identiteit als onderwerp te nemen is een reactie op ons eigen maakproces. Normaal gesproken zetten we onszelf op de achtergrond, dat wilden we deze keer veranderen.

Toen ik op school zat was politiek theater not done, waarschijnlijk was dat ook de reden dat ik het wilde maken. Nu is dat helemaal omgekeerd

en haast een moeje geworden. Bij die laatste voorstelling wisten we natuurlijk dat identiteit een hot topic was, maar daarom hebben we ons minder gefocust op 'wat betekent identiteit?' maar meer op 'wie ben je?'. Want bij ons ging het uiteindelijk meer over ego en over hoe we elkaar dwarszitten en welke ruimte we elkaar geven. Dus minder over een maatschappelijke identiteit.

Zou het BOG.-lidmaatschap in de politiek werken?

Het ledenbestand zie ik vaak als het begin van een gesprek. Het is één vraag en één antwoord, en daarnaast voeren we gesprekken met experts. In de aanloop naar de voorstelling over identiteit veranderde bijvoorbeeld mijn beeld over wie ik ben door een gesprek met een theatertechnicus met een non-binaire identiteit. Daardoor dacht ik, ik wil ook niet een gender zijn, hoewel ik me erg identificeer met mijn mannelijkheid. Maar ik wil gewoon Benjamin zijn, niet die man-Benjamin.

Op politiek niveau zou een variant van onze methode kunnen werken. Ik baal ervan dat er niet een soort burgerforum is. Ik zou willen dat ik in gesprek zou kunnen met politici over wie zij zijn en wie ik ben en dat het niet direct tot beleid hoeft te leiden. Meer als inspiratie. Als ik een inkijkje krijg in iemands leven, dan krijg ik vertrouwen in diegene.

Jochum Veenstra (1991) is acteur en filosoof. Op 16-jarige leeftijd richtte hij De Theatertroep op. Van 2016 tot 2020 wist de groep structurele subsidie te bemachtigen. Daarnaast werkt hij voor onder meer de Theaterkrant en is hij redactiesecretaris en mede-oprichter van het wetenschappelijk tijdschrift Jeugd in Ontwikkeling.

Een scène uit TAL.
foto: Jan Rymenants

ELS BORST EN HET TEKORT VAN PRAGMATISCHE POLITIEK

Els Borst, minister van Volksgezondheid van 1994 tot 2002, was een kind van haar tijd. Dat blijkt uit de onlangs verschenen biografie, geschreven door Nele Beyens. Pragmatisch, zich profilerend als vakvrouw, kwam ze om problemen op te lossen. Daarin zat haar kracht als het ging om zorgzaken. Maar bij het grote politieke vraagstuk van de stijgende zorgkosten schoot haar pragmatische aanpak tekort.

∞ **Door Dirk Achterbergh**

Kan de Belastingdienst de haar toegemeten taken eigenlijk wel aan? En wat te denken van het chronisch tekort aan verpleegkundigen, dat in de afgelopen decennia niet is opgelost maar waar de regering telkens weer door overvallen wordt. Of van het feit dat begrijpend lezen 25 procent van de Nederlandse pubers niet lukt, alle innovaties en reorganisaties in het onderwijs ten spijt. 'Ze' snappen het niet, daar in Den Haag, verzochten de mensen die dag in dag uit voor de klas staan, zieken verzorgen en belastingen innen.

Herman Tjeenk Willink schrijft al dertig jaar over beleidsmakers die opereren in hun bestuurlijke en politieke binnenwereld, niet gehinderd door banale uitvoeringsperikelen waar de mensen die het dagelijks werk verrichten mee te maken hebben. Bij het aantreden van nieuwe kabinetten worden ministers die voorheen géén

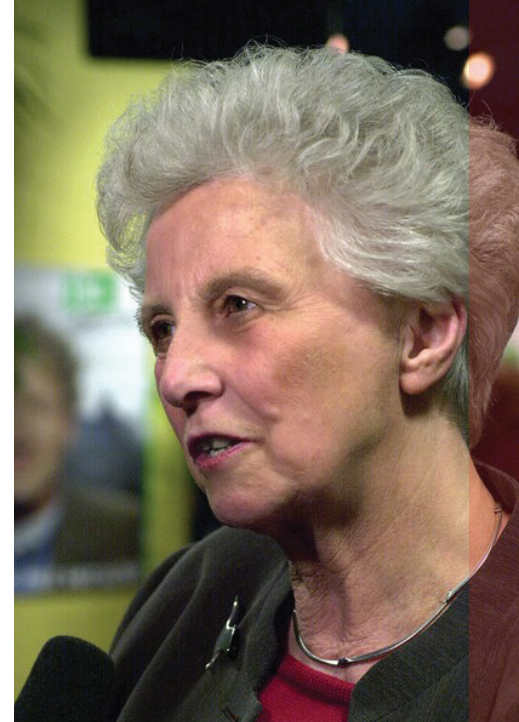
bestuurder of politicus waren, maar als praktiserend vakmensen van buiten het politieke toneel betreden, welwillend en enthousiast ontvangen. Zo kregen medisch specialist Ernst Kuipers en natuurkundige en hoogleraar Robbert Dijkgraaf een positief onthaal. Daarentegen werd Dilan Yesilgöz-Zegerius, minister van Justitie en Veiligheid, sceptisch ontvangen in de pers. Zij was immers geen ervaren jurist.

Het heil wordt dus van buiten verwacht. Van de vakman of -vrouw, die kennis van zaken heeft en in staat wordt geacht beleid en praktijk met elkaar in overeenstemming te brengen. Niets nieuws onder de zon. Dezelfde verwachtingen leefden toen Els Borst in 1994 aantrad als minister van Volksgezondheid namens D66 in het eerste paarse kabinet. Zelf benadrukte ze dat ze het beleid zou benaderen als arts, niet als partijpoliticus.

Dokter Borst

Haar profiel als vakminister en het vertrouwen dat ze bij voorbaat bij de medische beroepsverenigingen genoot, had een groot voordeel. Een topambtenaar vertelt in de biografie: 'Zij ventileerde strengere opvattingen dan haar voorgangers, maar omdat "onze Els" het zegt, zit men begripvol te knikken'. En ook bij de ambtenarij en in het parlement straalde Borst de boodschap uit dat van haar geen ideologische scherp-slijperij te verwachten viel. Problemen zouden wat haar betreft met kennis van zaken en pragmatisch moeten worden opgelost.

Die aanpak werkte goed toen er een doorbraak aan zat te komen in de behandeling van aids, een ziekte die tot dan toe onherroepelijk tot de dood leidde. Experimentele

Els Borst in 2002
foto: Wikimedia Commons

behandelingen met nieuwe virusremmers waren succesvol gebleken. Echter, tussen een onderzoekresultaat en het daadwerkelijk gebruik door de patiënt zit een lange weg van gestandaardiseerde procedures. Haar ambtenaren volgden deze procedures en vonden dat er meer tijd nodig was voordat de medicijnen in gebruik konden worden genomen. Tegen één van hen zei Borst, die heel goed aanvoelde dat aidspatiënten geen tijd te verliezen hadden: 'Ik snap dat je nu geen haast hebt, maar jij hebt ook geen aids'. Even later besloot ze tot toelating en vergoeding van deze virusremmers. Daarna veranderde aids van een dodelijke ziekte in een chronische aandoening.

Ook bij de euthanasiewet werkte de 'medische' aanpak goed. Borst concentreerde zich helemaal op het lijden in de laatste levensfase. 'De taak van artsen is het lijden te verlichten. En dat betekent niet

noodzakelijkerwijs het bestrijden van de dood', meende ze. Ze stimuleerde de palliatieve zorg, het aantal hospices nam onder haar bewind fors toe. En voor de paar procent van de situaties waarin palliatie niet meer mogelijk was, schiep ze de mogelijkheid van een ordentelijke euthanasiepraktijk. Deze bleef strafbaar, maar tussen arts en openbaar ministerie plaatste ze een regionale toetsingscommissie met ethici en ervaren hulpverleners. Zo werd de medische praktijk uit de strafrechtelijke sfeer gehaald en tegelijkertijd werd een meldingsplicht en een toetsing op zorgvuldigheid geïntroduceerd. Door consequent het terminale ziekbed en het medisch handelen in het brandpunt van het debat te plaatsen, slaagde Els Borst er in wetgeving door de kamer te loodsen en ook bij de tegenstanders van euthanasie respect af te dwingen.

Onhoudbare kostenstijging

Dokter Borst wist ook andere kwesties die heel direct met de dagelijkse zorg te maken hadden, vaardig op te lossen. Echter bij het grote politieke probleem van de stijgende zorgkosten was haar pragmatische aanpak juist haar zwakte. Dit vraagstuk was onder haar ministerschap (1994-2002) onderwerp van intensieve politieke bemoeienis. In feite speelt dit probleem al vanaf 1945 tot op de dag van vandaag. Daarbij is opmerkelijk dat er telkens naar definitieve oplossingen wordt gezocht in de vorm van stelselwijzigingen, wettelijke restricties en financiële prikkels, maar dat na verloop van tijd de gekozen oplossingen steeds weer niet duurzaam blijken te zijn.

In dat licht bezien onderscheidde minister Borst zich niet van haar voorgangers, noch van haar opvolgers. In het begin van haar politieke

carrière stimuleerde ze de beroepsverenigingen om de stofkam door hun medisch handelen te halen. Geneeskunde bestaat uit overgeleverde inzichten en praktijken die lang niet allemaal wetenschappelijk onderbouwd zijn. Beperking tot behandelingen die bewezen zijn geeft ruimte. 'Het overbodige wieden, om het noodzakelijke mogelijk te maken', was haar adagium. Deze verandering van binnenuit was in haar ogen het belangrijkste instrument om kosten te beheersen, niet de regel- en financiële druk van buitenaf.

Helaas kon de groei van de zorg en de kosten, aangejaagd door nieuwe technologie en een grotere vraag door vergrijzing, niet worden gecompenseerd door het nobele streven van Borst en haar dokters om evidence based te werken. Gevolg was dat de sector en haar minister klem kwamen te zitten in de strakke financiële kaders die het eerste kabinet Kok had gesteld. Wachtlijsten dreven als donkere wolken boven haar ministerschap. Els Borst slaagde erin om met haar medisch-inhoudelijke en apolitieke aanpak bij minister Zalm van financiën extra budgetten los te krijgen. Maar daaraan was de strenge conditie 'boter bij de vis' verbonden, er zou alleen betaald worden per verrichte medische handeling. De achterdocht bij de politiek dat het extra geld weg zou weglekken en niet besteed zou worden aan directe zorg was groot.

Hiermee werd in feite het aanvankelijke vertrouwen in het professioneel oordeel en de intrinsieke motivatie van de hulpverleners om alleen datgene te doen wat nodig en werkzaam was, ingeruild voor de financiële prikkel van buitenaf. Dit vormde de opmaat naar extra groei in de

daaropvolgende jaren. Hoe meer je doet als dokter, hoe meer je verdient. Voor jezelf, voor de vakgroep en voor de instelling. Of zoals menig praktiserende en declarerende dokter het in die tijd ervoer: de economische indicatie reed de medische indicatie maar al te vaak in de wielen. Hiermee werd Els Borst, bedoeld of onbedoeld, de wegbereider van een systeem van perverse prikkels, zoals dat later zou gaan heten. Een praktijk die ze tijdens haar carrière als arts altijd verfoeide.

Tijdens haar tweede termijn bereidde Borst een drastische stelselwijziging voor die een einde zou moeten maken aan het terugkerende gebedel om extra geld. De geleverde zorg en de kosten zouden definitief met elkaar in balans gebracht moeten worden. Daarbij baseerde ze zich op de uitkomsten van een commissie onder leiding van Philips-topman Wisse Dekker. De juiste financiële prikkels (voor hulpverleners en burgers) en gereuleerde concurrentie waren hierbij de pijlers, marktwerking het toverwoord. Uiteindelijk zou haar opvolger, Hans Hoogervorst (vvd) in 2006 de Zorgverzekeringswet en de Wet Marktordening (sic) Gezondheidszorg invoeren. Anno 2022 blijken die wetten toch minder de finale oplossing dan aanvankelijk gedacht. Kostenstijging en groei van de zorgsector zijn onverminderd een probleem.

Pragmacratie voldoet niet

Na het lezen van de biografie blijft me onduidelijk waarom Borst aanvankelijk vertrouwde op het professionele oordeelsvermogen van hulpverleners en later het accent legde op financiële prikkels van buitenaf. Heeft ze met die accentverschuiving geworsteld? Heeft ze

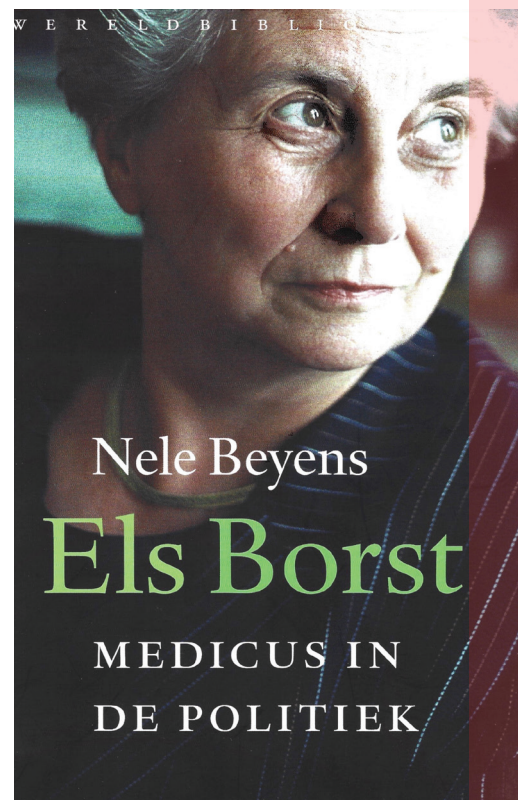
wel beseft en doordacht dat het achterwege laten van overbodige geneeskunde op gespannen voet stond en staat met beloning per verrichting? En realiseerde ze zich dat de contouren van haar zorgstelsel berustten op het wereldbeeld van de burger als klant en de hulpverlener als producent? Had ze door dat daarmee het beeld van de zorg als publieke voorziening onder democratisch bestuur, met burgers en hulpverleners als medeverantwoordelijke eigenaren achter de paarse horizon verdween?

In een sector als de zorg is pragmatisch beleid, 'gewoon even de problemen oplossen', ten enenmale onvoldoende. Daarvoor is de sector te groot (er gaat grofweg honderd miljard per jaar om in de zorg), werken er te veel mensen (1,5 miljoen) en is ze te veel verweven met eenieders leven. Medische, macro-economische, ethische, culturele en politiek-ideologische perspectieven zijn van toepassing, vaak tegelijkertijd. Bovendien zorgen deze verschillende perspectieven voor botsingen en spanningen. Onder het oppervlak van de kostenstijging liggen fundamentele verschillen van inzicht en overtuiging. Door deze niet bloot te leggen en te bediscussieren, doet men aan symptoombestrijding en blijft het politiek debat te veel aan de oppervlakte. Zaken die mensen als essentieel ervaren blijven onbespreekbaar, uitkomsten van een dergelijk oppervlakkig debat worden gewantrouwd.

Met haar pragmatische en apolitieke aanpak was Els Borst in de jaren negentig een echt kind van haar tijd. Het Westen had een wereldwijde overwinning geboekt, het communisme was in elkaar gezakt. Het kwam er nu op aan om binnen de

onwrikbaar vaststaande liberale orde de praktische problemen op te lossen. Nu weten we dat dit triomfantisme geen lang leven beschoren was. Ideologie en botsende visies op de samenleving kwamen in alle hevigheid weer terug. Dat gold voor de Nederlandse samenleving als geheel, dat geldt ook voor de zorg. Els Borst komt in haar biografie naar voren als intelligent, integer, apolitiek en besluitvaardig. Echter in het licht van de geschiedenis is dat onvoldoende gebleken.

Haar opvolger Ernst Kuipers zou gewaarschuwd moeten zijn. Hij zei onlangs tussen neus en lippen door dat er veel meer moet worden samengewerkt in de zorg. Maar in een wereld waar onderling onderscheid, concurrentie en financiële beloning voor verrichte handelingen de boventoon voeren is dat gemakkelijker gezegd dan gedaan. Achtentwintig jaar na Els Borst kan hij toch niet weggkomen met dit soort lieve, optimistische maar tegelijk naïeve uitspraken zonder daar een serieus vervolg aan te geven? Zijn we de komende tijd in Nederland in staat een diepgaande discussie over de zorg en de publieke sector te voeren, waarin alle perspectieven aan bod komen? De medische, de ethische, de economische en de politiek-ideologische? Die kunnen natuurlijk nooit binnen de persoon van één minister verenigd zijn. Beter lijkt het me ervoor te zorgen dat in het parlement al die verschillende ideologische stromingen en perspectieven goed vertegenwoordigd zijn. Op het ministerie zou juridische, bestuurlijke én inhoudelijke kennis opnieuw op peil moeten worden gebracht: wat minder procesmanagers en communicatiedeskundigen, wat meer vakmensen.

Nele Beyens, *Els Borst. Medicus in de politiek* (2021).

De minister is tenslotte geen buitenaardse held, maar een teamspeler. Die moet al die politieke visies en diverse soorten expertise met elkaar verbinden. Maar deze moeten dan wel daadwerkelijk aanwezig zijn. Is de cultuurverandering die nu op de Haagse agenda staat, niet ook en vooral een kwestie van goede personeelswerving door politieke partijen en ambtelijke diensten? Ernst Kuipers heeft ontegenzeggelijk vakkenis en geniet veel vertrouwen van de medische wereld. In dat opzicht heeft Els Borst na zo veel jaren eindelijk een waardig opvolger. Maar ik zou wensen dat hij zich van haar onderscheidt door op momenten dat dat nodig is zijn ideologische messen juist wel te slijpen.

Dirk Achterbergh was huisarts en is redacteur van Tijd&Taak.

JOKE SWIEBEL ONDERZOCHT EEN HALVE EEUW HOMO-EMANCIPATIE 'DE GESCHIEDENIS GAAT ZELDEN IN EEN RECHTE LIJN'

'Nederland als baken van tolerantie, als een land dat doelbewust vooropliep in de erkenning van homorechten, dat al vroeg principiële, liberale keuzes maakte, is een misverstand. Vanaf de openstelling van het huwelijk voor stellen van gelijk geslacht in 2001 zie je in de stukken van de ministeries dit beeld opduiken, als een soort exportproduct. Maar klopt het wel? De wettelijke veranderingen van de laatste vijftig jaar zijn eerder mijlpalen in moeizaam bevochten politieke processen. Compromissen om politieke belangen in evenwicht te houden konden daarbij niet worden gemist.'

✂ Door Camiel Hamans

Aan het woord is Joke Swiebel (1941), in haar werkzame leven meer dan twintig jaar beleidsadviseur op verschillende Haagse ministeries op het terrein van vrouwenemancipatie, mensenrechten en antidiscriminatie. Vanuit deze rol was ze hoofd van de Nederlandse delegatie naar de *Commission on the Status of Women* van de Verenigde Naties, waarvan ze ook enige jaren vicevoorzitter was. Bovendien leidde zij het Nederlandse onderhandelingssteam naar de Vierde Wereldvrouwenconferentie van de VN in Beijing in 1995. Vier jaar later werd ze voor de Partij van de Arbeid lid van het Europees Parlement, waar zij zich opnieuw bezighield met mensenrechten, gelijke behandeling en antidiscriminatiebeleid. Daarnaast richtte ze zich op asiel

en migratie. Ze was bovendien voorzitter van de *Intergroup Gay and Lesbian Rights*, een informele, maar wel officieel erkende commissie die de gelijkberechtiging van homo's en lesbische vrouwen nastreefde. In 2004 nam Joke afscheid van Brussel en Straatsburg, waarna zij her en der nog een aantal bestuursfuncties vervulde.

Joke Swiebel, afkomstig uit een humanistisch, sociaaldemocratisch nest, studeerde in de jaren zestig politicologie aan wat toen nog de 7e faculteit heette van de Gemeente Universiteit van Amsterdam, nu UvA. Politieke belangstelling is haar met de paplepel ingegeven. Vader Cornelis Marinus Swiebel volgde in de jaren dertig Jacques de Kadt en Sal Tas naar de Onafhankelijke Socialistische Partij, OSP, die zich vanwege een verschijningsverbod van hun orgaan *De Fakkel* afgescheiden had van de in hun ogen te lakse en rechtse SDAP. De partij was geen lang leven beschoren en was ook nauwelijks succesvol. Een jeugdzonde noemde haar vader dit later. Het merendeel der leden, waaronder C.M. Swiebel, keerde na enige tijd terug naar de sociaaldemocratische mainstream. Na de oorlog was hij voor de PvdA onder meer Lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland. Ook was hij actief bij Humanitas, waarvan hij meer dan twintig jaar bestuurslid was.

Activiste

Amsterdam en haar afkomst leidden er bijna vanzelfsprekend toe dat Joke zich tijdens haar studie ook

als activiste ontpopte. 'In verschillende universiteitssteden begonnen homoseksuele en lesbische studenten zich te organiseren en voorzichtig naar buiten te treden', vertelt ze. Er kwam een samenwerkingsverband, Federatie Studenten Werkgroepen Homoseksualiteit (FSWH), waarvan Joke Swiebel in 1968 tot eerste landelijke voorzitter werd gekozen. Het was dit samenwerkingsverband dat – samen met Jeugd- en jongeren-centrum 'Ruimte', de opvolger van de Arbeiders Jeugdcentrale (AJC) – in 1969 het eerste homoprotest in Den Haag organiseerde. Deze demonstratie was gericht tegen het beruchte artikel 248bis van het Wetboek van Strafrecht dat homoseksueel geslachtsverkeer van een meerderjarige met een minderjarige, toen iemand jonger dan 21, strafbaar stelde, terwijl voor heteroseksueel verkeer de leeftijdsgrens 16 jaar was. 'Niet tot grote vreugde van het coc', herinnert Joke zich. 'De vereniging van homoseksuelen coc – in 1946 onder de naam Shakespeare Club opgericht – was toen niet erg activistisch en stelde zich tot de jaren zeventig nogal terughoudend op. Homoseksuelen moesten geen aanstoot geven. Het doel van de vereniging was de leden gelegenheid te geven elkaar in besloten kring te ontmoeten. Als de vereniging onder vuur zou komen, kon het sociëteitsidee wel eens in gevaar komen. Niet voor niets stond c.o.c. oorspronkelijk voor Cultuur- en Ontspannings Centrum.'

Digitalisering

'In 2011 was het honderd jaar geleden dat de katholieke fatsoenrakker E.H.R. Regout artikel 248bis had weten door te drukken. Dit om jongeren te beschermen tegen mogelijke verleiding door homoseksuelen. Samen met Theo van der Meer, die veel gepubliceerd heeft over de geschiedenis van de homo-onderdrukking en -bevrijding in Nederland, werd ik gevraagd ter gelegenheid daarvan allebei een lezing te houden. Theo behandelde de invoering van het wetsartikel, ik de afschaffing. In 2019 was het zestig jaar geleden dat we gedemonstreerd hadden voor afschaffing van 248bis, hetgeen een goede aanleiding was voor een volgende herdenking en het herhalen van de lezingen. Het Tijdschrift voor Genderstudies vroeg ons vervolgens om onze teksten. Ik ben de mijne toen gaan omwerken, heb oude kamerstukken, die je tegenwoordig allemaal zo via de computer kunt raadplegen, opgezocht en zag toen dat er veel meer was dan ik tot dan toe besepte. Dat je door de digitalisering vanuit je huis veel meer op het spoor kunt komen dan vroeger, vond ik zo leuk dat ik er aardigheid in kreeg. Afschaffing van 248bis maakte de weg vrij voor andere hervormingen, zoals de Algemene Wet Gelijke Behandeling, het homohuwelijk en (straks) het opnemen van discriminatie op grond van seksuele gerichtheid in artikel 1 van de Grondwet. Het leek me de moeite waard om ook naar die ontwikkelingen te kijken en in de afgelopen jaren heb ik onderzoek gedaan naar deze zaken. Het heeft geleid tot vier wetenschappelijke artikelen, waarbij ik me, vanwege mijn belangstelling maar ook omdat ik vanachter mijn werktafel die bronnen gemakkelijk kan raadplegen, heb gericht op de politieke kant van die geschiedenis.'

248bis

'De discussie over 248bis loopt in feite van 1966 tot 1971, toen het artikel is afgeschaft. Anders dan vaak verondersteld wordt, was deze strijd nauwelijks een zaak van het coc. Die club was toen vooral bezig met de erkenning als vereniging. In die tijd kon je als vereniging alleen een rechtspersoon worden als je Koninklijke Goedkeuring verkreeg. Niet dat de koningin daar zelf iets mee te maken had. Het was een zaak van het Ministerie van Justitie. Het coc wilde een officiële vereniging worden en streefde dus naar die goedkeuring, die bij een eerdere aanvraag in 1963 nog geweigerd werd. Erkenning van homoseksualiteit als natuurlijke en gelijkberechtigde seksuele variant én de contactadvertenties in het clubblad werden in strijd geacht met het algemene belang. Openlijke actie voor afschaffen van 248bis werd daarom door het coc als contra-productief gezien.

Wat ook opvalt in de discussies van die jaren is dat de autoriteiten niet zozeer op principiële gronden de leeftijdsdiscriminatie van homoseksuele jongeren afwezen als wel meebogen met de tijdsgeest. De Nederlands-Amerikaanse historicus James Kennedy wijst daar in ander verband ook op. De Nederlandse elites wilden de boot niet missen.

Tegelijk zie je dat vvd-coryfee Molly Geertsema, die in homokringen een zeer goede naam geniet, lang aarzelde voor hij de mythe van de verleiding opgaf. Er waren hooggeleerde psychiaters, indertijd bekende namen als Kees Trimbos en Coen van Emde Boas voor nodig om Geertsema over de streep te trekken. Trimbos en Van Emde Boas lieten geen spaan heel van de theorie dat jongeren door verleiding tot homoseksualiteit kwamen. Een door de Gezondheidsraad ingestelde commissie rapporteerde dat

Joke Swiebel
foto: Wim Ruigrok.

jongeren rond hun zestiende hun seksuele 'gerichtheid' al zo ontwikkeld hebben, dat 'verleiding' van heteroseksuelen geen homoseksuelen kan maken.'

Algemene Wet Gelijke Behandeling

'De discussie over het afschaffen van 248bis heeft discriminatie van homoseksuelen tot een bespreekbaar thema gemaakt. En kun je dus zien als het begin van een nieuwe fase in de homo-emanipatie. Maar dit betekende niet dat er ook meteen sprake was van een homo-emanipatiebeleid. Dit beleid lifte aanvankelijk mee met het verbod op vrouwendiscriminatie. Het is met name de actiegroep Man-Vrouw-Maatschappij, en dan vooral haar voorzitter Joke Smit, die al in 1973 aan de strijd tegen discriminatie ook seksuele geaardheid toevoegde. In christelijke kringen viel dit niet goed, want het zou betekenen dat schoolbesturen geen homo's meer mochten weigeren. En dit was strijdig, vonden ze, met artikel 23 van de Grondwet dat bijzondere scholen het recht geeft het onderwijs naar eigen goeddunken in te richten. Een oplossing werd in 1994 na veel discussie gevonden in de zogenoemde "enkele-feit-constructie". Dit hield in

dat homoseksuelen niet geweigerd mochten worden in het bijzonder onderwijs op grond van het enkele feit dat ze homoseksueel zijn. Maar wel, zoals de Memorie van Toelichting stelde, op grond van bijkomstige omstandigheden. Wat die precies waren wist niemand, maar kon bijvoorbeeld, bleek later, slaan op gedrag dat aanstootgevend geacht werd in de gemeenschap waarbinnen ze werkzaam waren of leefden. Of dat in voorkomende gevallen een terechte grond voor afwijzing was, moest de rechter maar bepalen. In de praktijk heeft de rechter zich zelden over zulke zaken moeten uitspreken, waarmee in feite de enkele-feit-constructie een wassen neus gebleken is.’

Homohuwelijk

‘In de jaren zeventig kwam er binnen het intussen veel activistischer COC een discussie op gang over alternatieve relaties. Een spraakmakende groep binnen de vereniging pleitte voor het juridisch regelen van die relaties, waarbij je zou kunnen kiezen uit verschillende ‘modellen’. Zonder het huwelijk te imiteren. Dit idee zou dus ook bruikbaar kunnen zijn voor heteroseksuele stellen. Daarbij zou niet noodzakelijkerwijze de onderlinge afhankelijkheid en het wederzijdse onderhoud voorop staan. Waarom zouden homoseksuelen het burgerlijke ideaal moeten kopiëren, temeer daar dat ook al onder hetero’s en dan vooral in feministische kringen aan slijtage onderhevig was. Individualisering was het buzzword onder homo’s en feministen in die jaren.

De politieke en maatschappelijke discussie over samenlevingsvormen bleef echter achter. Daar lag de nadruk op familierechtelijke aspecten, sociale zekerheid, fiscaliteit, erfrecht en dergelijke. De consequentie was dat niet zozeer emancipatoire en anti-discriminatoire argumenten

de overhand kregen als wel pragmatische. Dat leidde ertoe dat ook binnen de homobeweging meer stemmen opgingen voor het openstellen van het huwelijk voor personen van hetzelfde geslacht. Met name D66-er Boris Dittrich pleitte hiervoor en kreeg zijn fractie mee. Het eerste Paarse kabinet, waarin D66 toch een prominente rol speelde, zag er echter niets in. Pas bij de formatiebesprekingen van Paars II in 1998 glipte het homohuwelijk door toedoen van dezelfde Dittrich het akkoord binnen. PvdA-premier Kok vond het eigenlijk niet nodig, VVD-onderhandelaar Bolkestein evenmin. Zij waren van mening dat het geregistreerd partnerschap meer dan voldoende was, maar om D66 ook wat te gunnen kwam het homohuwelijk er. Bij de uiteindelijke parlementaire stemming in de Tweede Kamer bleek een aanzienlijk deel van de VVD-fractie nog altijd tegen.’

Artikel 1

‘Artikel 1 van de Nederlandse Grondwet zegt dat “allen die zich in Nederland bevinden, in gelijke gevallen gelijk behandeld worden”. Discriminatie is verboden. In de tekst worden een paar gronden genoemd waarop geen onderscheid gemaakt mag worden: godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras of geslacht. Seksuele oriëntatie wordt in dit lijstje niet genoemd. Bij de herziening van de grondwet in 1983 is op initiatief van het communistische kamerlid Marcus Bakker wel toegevoegd ‘of op welke grond dan ook’. Bakker deed dit niet met het oog op homodiscriminatie, maar om op die manier antisemitisme te kunnen bestrijden. Zou men dit immers doen op basis van ‘ras’ dan zou Hitler met terugwerkende kracht een argument voor een Joods ras in de schoot geworpen krijgen. Omdat er vanuit orthodox religieuze kringen met een beroep op de vrijheid van godsdienst toch

af en toe anti-homo geluiden naar boven kwamen, lijkt de formulering van Bakker niet langer toereikend. Schrappen van alle genoemde gronden, waarmee gezegd wordt dat discriminatie op welke grond dan ook strafbaar is, blijkt een onhaalbare kaart. Doordat ze nu expliciet genoemd worden, voelen groepen zich gezien en beschermd.

Gehandicapten worden eveneens vaak achtergesteld en dus willen hun organisaties ook graag een plekje in artikel 1. Gehandicaptenbonden en COC blijven daarom actief lobbyen om in de grondwet opgenomen te worden. De discussie loopt op dit moment al zo’n jaar of twintig, wat ertoe leidt dat homodiscriminatie in de aandacht en het publieke debat blijft. Dit levert misschien nog wel meer op dan de aanvulling, waartoe het regeerakkoord Rutte IV oproept, kan bereiken. Het voorstel ligt thans ‘in tweede lezing’ voor in het parlement – en maakt goede kans de eindstreep te halen.’

Er is, wijst het onderzoek van Joke Swiebel uit, veel bereikt op het gebied van homo-emancipatie en gelijkberechtiging in de afgelopen zestig jaar. Zelden blijken daarvoor in de politiek echter principiële argumenten de doorslag te geven. Gelijke behandeling is meer een gevolg van maatschappelijke veranderingen dan van beginselen. Het is een mythe dat de Nederlander zo tolerant is dat hij maatschappelijke problemen te lijf gaat met zijn liberale beginselen. De geschiedenis gaat zelden in een rechte lijn.

Camiel Hamans (1948) is taalkundige en journalist. Van 2000 tot 2013 was hij directeur van de Anne Vondeling Stichting, het ondersteunende apparaat voor de PvdA-vertegenwoordiging in het Europees Parlement. De vier besproken artikelen van Joke Swiebel zijn te vinden op <https://jokeswiebel.nl>.

EGBERT DE VRIES KOFFIETIJD

Egbert de Vries is voorzitter van de Steunstichting Banning Vereniging en wethouder in Amsterdam

Karin Bloemen doet als presentator van de demonstratie wat huishoudelijke mededelingen. 'Het is in deze coronatijd belangrijk om rekening te houden met de maatregelen. Blijf daarom alsjeblieft op enige afstand tot de demonstrant naast je.' We staan op het Museumplein in de *No shame, but change* demonstratie om aandacht te vragen voor vrouwen die last hebben van seksuele intimidatie, aanranding of verkrachting. We zijn met ongeveer vijftientig PvdA-leden. 'Dat geldt niet voor ons', zeg ik, 'want wij zijn immers één familie: de Rode Familie'. En we lachen. Wellicht is dat een benadering uit oude tijden, maar nog altijd waar.

De actieve PvdA-leden zijn mensen van diverse afkomst, achtergrond, economische positie, leeftijd en levenswijze, maar ze delen een visie op de politiek EN komen graag bij elkaar om daarover te praten. Om daaraan inhoud te geven. Net als bij een echte familie is er dus wel die verwantschap. En ook deze familieleden heb je niet uitgezocht. Er zitten dus mensen bij waar je graag mee in de kroeg zit en mensen voor wie geldt dat het prima is als je ze alleen ziet tijdens de vergadering. Want zeg nou zelf, soms is het leukste onderdeel van de partijactiviteit de derde helft, de koffietijd en gezellig bijpraten (of de borrel natuurlijk, afhankelijk van het tijdstip van de dag).

Een beetje zoals de protestantse wijk-gemeente waar ik deel van uitmaak. Ook hierin zitten mensen van allerlei achtergronden, onderwijsniveaus, werkervaring, leeftijd, levenswijze en afkomst, maar ze delen de interesse in dezelfde religieuze zaken. Sommige van hen reken ik tot mijn vriendenkring. Bij anderen blijft het bij beleefd groeten. En dat is ook

prima. Voor de kerkelijke gemeenschap geldt hetzelfde als voor de partij. Veel mensen hebben minstens net zoveel zin in de koffie na de dienst als in de dienst zelf.

Hoewel ik mij er zelf erg prettig bij voel om actief deel uit te maken van dit soort communale verbanden, is het af en toe wel lastig uitleggen aan buitenstaanders. Want het is toch een beetje ouderwets. Heel veel mensen in mijn omgeving, op het werk of in de buurt, zijn helemaal geen actief onderdeel van een gezamenlijk verband. Of ervaren dat in ieder geval niet zo.

Overigens is een demonstratie bijwonen niet voorbehouden aan de partij. Zeker, ik heb menig demonstratie bijgewoond of meegelopen met een PvdA-petje op. Het lijkt de laatste tijd zelfs steeds meer te worden. De klimaatmars is nog niet voorbij, of de *no shame, but changed* demonstratie dient zich aan. Een week later gevolgd door de manifestatie tegen het leenstelsel.

Ook de kerk kent zijn demonstraties. Ik ontdekte dat als stadsdeelvoorzitter van Amsterdam-Zuid in 2008. De katholieke pastor Pierre Valkering wilde terug naar de roots en organiseerde met Maria-Hemelvaart een processie door de wijk. Toen mijn ambtenaren zaten te worstelen met een evenementenvergunning hielp ik ze uit de droom: 'Dit is geen evenement, maar een demonstratie. Handel het dus af als een melding en toets uitsluitend of er sprake is van gevaar voor de openbare orde'. En vervolgens, toen de protestantse gemeente een hagenpreek wilde organiseren in het park, benaderden wij dat weer als een demonstratie. Niet alleen scheelt dat een hoop bureaucratie. Het is uit de aard der zaak ook echt veel meer een demonstratie dan een evenement.

En dan hebben we nu dus het verschijnsel van het koffiedrinken. Ook een demonstratie, maar dan van hen die protesteren tegen de coronamaatregelen en het coronabeleid van de regering. Naast dat de openbare orde hier echt wel in het geding is, zijn hier ook de overeenkomsten met een kerk. Wekelijkse zondagse bijeenkomsten, hangen aan de lippen van de sprekers, gezang en muziek en een processie tot slot. Voor veel mensen die er komen, geldt denk ik ook echt dat ze graag bekenen weer ontmoeten naast dat ze komen demonstreren. Ondanks

verschillende achtergronden, leef-tijden en levenswijzen delen ze een gezamenlijk doel en overtuiging. Volgens mij is een van de redenen dat dit soort bewegingen ineens zo populair kunnen worden, het verval van de oude communale verbanden in de samenleving en dat veel mensen daar wel heel erg naar hunkeren. Ze maken daarom graag deel uit van deze groep, zelfs als het erop lijkt dat het de Rechtse Kerk wordt.

Toen in de jaren tachtig de individualisering doorbrak, werd de angst uitgesproken dat de achteruitgang

van de deelname aan onze communale verbanden de samenleving zou ondermijnen. Inmiddels, dertig jaar later, is deze individualisering een volwassen feit. Maar het gesprek erover lijkt wel enigszins verstomd. Er wordt veel gepraat over wat er mis is in onze samenleving, maar kritiek op de individualisering en het bevragen van de waarde van communale verbanden hoor je daarbij niet vaak. Wellicht is iets voor ons gesprek in de Banning Vereniging? Ik verheug me daar dan in ieder geval op – een ook op de koffietijd na het gesprek.

COLOFON

Redactie: Dirk Achterbergh, Maarten van den Bos, Twan van Lieshout, Joke van der Neut en Evelien Polter

Aan dit nummer werkten mee: Camiel Hamans, Koen Holtzapffel, Leonie Hosselet (correctie), Paul te Stroete (fotografie), Egbert de Vries, Jochum Veenstra en Naomi Woltring

Vormgeving: Rosa Stigter

Oplage: 500

ISSN: 23520-7870

Over Tijd & Taak: *Tijd & Taak* wordt sinds 1932 uitgegeven door de Banning Vereniging en haar voorlopers Zingeving.net en de Arbeiders Gemeenschap (AG) der Woodbrookers. Het blad is de opvolger van *De Blijde Wereld*, dat van 1902 tot 1932 verscheen. De woorden uit psalm 24 “*Aan God behoort de aarde en haar volheid*” sierden als motto jarenlang het omslag van *Tijd & Taak*.

Deadline: De deadline voor het volgende nummer is 10 mei 2022

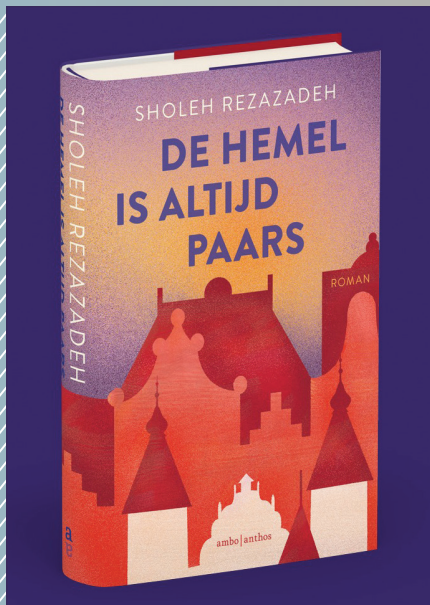
Abonnement: Een jaarabonnement op *Tijd & Taak* kost € 15,-. Leden en donateurs van de Banning Vereniging ontvangen het blad kosteloos.

Over de Banning Vereniging: De Banning Vereniging organiseert activiteiten op het snijvlak van levens-overtuiging, religie en sociaaldemocratie. De Banning Vereniging organiseert bijeenkomsten voor het Netwerk PvdA en levensovertuiging, de jaarlijkse Banningleergang, de halfjaarlijkse Banning Conferenties en de tweejaarlijkse Banningprijs en Banninglezing.

Banning Vereniging
voor levensovertuiging, religie en sociaaldemocratie
Postbus 10567, 1001 EN Amsterdam
Rekeningnummer: NL87 TRIO 0198 5100 39

info@banningvereniging.nl
www.banningvereniging.nl

LEVENSOVERTUIGING
BANNING VERENIGING RELIGIE
SOCIAALDEMOCRATIE

Sholeh Rezazadeh (1989) is schrijver en dichter. Ze kwam in 2015 vanuit Iran naar Nederland. In 2019 won ze de El Hizjra literatuurprijs voor haar poëzie en het jaar nadien bereikte ze de finale van het Nederlands Kampioenschap Poetry Slam. De hemel is altijd paars, haar debuutroman, is bekroond met De Bronzen Uil Publieksprijs voor het beste Nederlandstalige debuut. Haar werk is gepubliceerd in onder andere NRC, De Gids, De Groene Amsterdammer, Awater en de Poëziekrant.

Foto: collectie Sholeh Rezazadeh

SPIJT WERKT SOMS NIET

Spijt werkt soms niet
 om een verdroogde plant
 die je vergeten bent water te geven
 om een vergeten herinnering
 om een kind
 dat midden in de oorlog wordt geboren
 om een liefdeloze kus
 om een vlinder
 die met een speld in zijn borst op een raamwerk is geprikt
 spijt werkt soms niet.